Aflevering 5 September 1915

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift

Redactie-adres : Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.

THEOLOGEN IN HET LEGER

DOOR

Ds. T. J. HAGEN, *Veldprediker.*

II.

In mijn eerste artikel heb ik trachten aan te toonen, dat de predikanten om praktische en principiëele redenen niet dienstplichtig mogen zijn; dat de Staat op hen geen recht heeft; èn dat hij tegen de belangen van het volk, van de soldaten, en alzoo ook tegen zijn eigen belangen zou handelen indien de predikanten gemobiliseerd werden.

De vraag is nu of datzelfde ook geldt ten opzichte van de *theologische studenten.*

Wat de principiëele zijde betreft, men kan m. i. niet zeggen dat de studenten reeds in de militia Christi zijn, en dat daarom de Staat geen beslag op hen zou mogen leggen. Althans van Geref. standpunt bezien. Bij de R. C. Kerk zal men er misschien eenigszins anders over denken, en ook de theologische studenten min of meer als aan de Kerk verbonden beschouwen. Voor hen zou men dan, indien de principiëele bezwaren niet opgelost konden worden, wel een uitzondering moeten maken. Wij bepalen ons nu tot de protestantsche theologen. En voor hen kan er geen enkele principiëele reden gevonden worden, waarom ze niet zouden moeten dienen. Ze staan nog niet in het ambt, en de kerk heeft dus nog niet het minste recht op hen. Uit hun studeeren in de Theologie blijkt wel meestal (niet altijd) dat ze het plan en het voornemen hebben om predikant te worden; het kan zelfs zijn dat ze een innerlijke roe-

ping daarvoor gevoelen, maar ze zijn trots dat alles nog niet in den bijzonderen dienst van Christus overgegaan. Dat geschiedt pas door de *roeping*, en daardoor alleen. Voor dat ze door de roeping aan de Kerk verbonden worden, zijn ze nog geheel vrij om van studie en van voornemen te veranderen; ze behoeven daarvoor niet de toestemming van de Kerk te vragen. Uit niets blijkt met zekerheid dat ze met heel hun leven zich afgezonderd hebben voor den Dienst van den Koning der Kerk, en dat de Staat deswege geen recht meer op hen zou hebben.

Natuurlijk kan het gebeuren dat de Kerk in zeker opzicht er schade van heeft als de theologische studenten ook zouden moeten dienen. De studietijd zou er door worden verlengd. En dit is, vooral wanneer er gebrek is aan predikanten, op zichzelf niet aan te bevelen.

Maar hiermede komen we aan de praktische zijde van het vraagstuk. En dan geloof ik, dat tegenover die betrekkelijk kleine schadepost voor de Kerk zeer groote voordeelen staan.

Ik spreek hier van zelf niet over de schade die de *studenten* zouden hebben als ze voor een tijd uit hun studie getrokken werden. Want die schade hebben de andere jongelui die dienen moeten, in de meeste gevallen evenzeer of in nog erger mate. En wanneer principiëel vaststaat, dat de Staat op de theologen evenveel recht heeft als op de andere burgers, dan mag met hun *persoonlijke* bezwaren ook niet gerekend worden. Alleen van uit 't belang der *Kerk* hebben we de zaak te bezien. En voor *haar* zie ik er winste in, als de aanstaande predikanten bij het leger worden ingelijfd.

In de eerste plaats, omdat de dienst een zeer gunstigen invloed hebben *kan*, en in veel gevallen ook *heeft*, op het karakter van de jongelui. Er wordt dikwijls breed uitgemeten over de *gevaren* en de *demoraliseerende invloeden* van het soldaat zijn. En men vergeet daardoor maar al te vaak de *goede zijde* te zien en te bespreken. Er zijn zeer zeker jongens uit Christelijke gezinnen die in de kazerne gaan afzakken en ontrouw worden aan hun belijdenis en doop. Maar er zijn er *veel meer*, die gestaald worden, en juist door de vijandige omgeving tot meer helderheid en beslistheid komen in hun geloofsleven.

En dat zou ook voor onze theologische studenten geen over-

bodige zaak zijn. Wanneer men van jongsaf in een Christelijke omgeving verkeert, en ook als student een Gereformeerde opleiding ontvangt, en daarenboven dagelijks in de heilige dingen bezig is, is het gevaar zeer groot dat het sleur en ledige vorm wordt. En het zou voor het meerendeel der studenten niet ongezegend blijven, als ze eens voor een maand of wat in een andere omgeving kwamen. En de Kerk zou er later de vruchten van plukken, wanneer ze Dienaren kreeg, die geleerd hadden pal te staan voor hun overtuiging.

Daar komt bij de goede invloed die uitgaat van de tucht en de discipline in het leger. Juist in de jaren, waarin men soldaat moet worden, is er in de jongelui een vaak overdreven drang naar onafhankelijkheid en vrij zijn van alle band en tucht. Naar moeder's raad en vader's stem wordt niet zooveel meer geluisterd. Men begint te meenen dat men alles zelf wel weet en boven de tucht verheven is. En het is heel goed, dat juist in dien tijd de jongelui nog weer eens leeren te gehoorzamen en te dienen. Wanneer de officieren zonder tact optreden, werkt de discipline verkeerd, en worden de jongens er minder van. Maar wanneer de tucht met wijsheid gehandhaafd wordt — zooals niet zelden het geval is — gaat er een gezegende invloed van uit op de negentien- à twintigjarige jongelui. En niemand zal betwisten dat het bovenstaande inzonderheid geldt voor de studenten, ook voor de theologen. De studenten bezitten een groote mate van vrijheid, waarvan de schaduwzijde niet uitblijft. Niet alleen ontstaan er veel verkeerdheden door in den studententijd, maar het karakter kan er ook zoo gemakkelijk door bedorven worden. Ik stel me voor dat, om nu maar eens bij de theologen te blijven, vele predikanten aangenamer en praktischer in de gemeente zouden optreden, indien ze als student ook geleerd hadden om te dienen.

En niet alleen dat de dienst veelal een gunstigen invloed uitoefent op het karakter, maar hij biedt aan de aanstaande predikanten ook een schoone gelegenheid om ons volk in het algemeen, en ons leger in het bizonder te leeren kennen. Het zou hen misschien een jaar achteruit brengen in studie, maar veel meer dan een jaar vóóruit in practische ontwikkeling. En de Kerk zou er door gebaat worden.

Vooral meer kennis van ons leger zou zooveel vruchten kunnen afwerpen. Telkens wordt er over geklaagd dat 's Zondags in onze kerken zoo bitter weinig gebeden wordt voor de officieren en manschappen van vloot en leger, voor de militaire tehuizen, en al den arbeid die onder hen gedaan wordt. Geklaagd ook, dat de meeste kerken altijd maar weer verzuimen om de namen van de jongens die ingelijfd worden, op te geven aan de kerkeraden van de gannizoensplaatsen en aan de huisvaders. En dit komt hiervan, dat de meeste predikanten zoo weinig afweten van leger en vloot, en daardoor ook zoo weinig er met meeleven. Dit alles zou anders en beter worden, indien de theologen zelf soldaat geweest waren.

* *
*

Het is dus mijn overtuiging, dat de kerk er misschien een weinig schade, maar veel meer voordeel van hebben zou, indien ook de aanstaande predikanten dienstplichtig waren.

Natuurlijk zou die dienstplicht niet langer moeten duren dan tot het tijdstip, dat ze een roeping van een kerk aannamen. Dan gaan ze over in den bizonderen dienst van Christus, en heeft de Staat geen recht meer om hen in den krijgsdienst te houden.

* *
*

Ten slotte moet bij dit vraagstuk nog op een andere gewichtige zaak gewezen worden.

Bij deze mobilisatie is uitgekomen hoe droevig het er bij staat met de geestelijke verzorging van ons leger. Voor onze weerbaarheid is in de laatste jaren tamelijk veel gedaan, maar de geestelijke belangen zijn verwaarloosd. Ook door onze Christelijke ministeries. Wat gedaan is, kwam meest door particulieren tot stand Voor een eventueele mobilisatie was zeer veel in gereedheid gebracht; maar de regeling van de veldprediking was niet ter hand genomen.

Nu heeft men, trots vele aanmerkingen die te maken zijn, naar mijn overtuiging van regeeringswege deze zaak tamelijk goed aangepakt. Alleen maar, het blijkt dat het aantal veldpredikers onvoldoende is. En dat vooral, indien we eens in oorlog geraakten, de geestelijke verzorging van de gewonden en stervenden veel te wenschen zou overlaten. De regeering

zal er wel toe moeten komen, om te zorgen dat nu en later bij een eventueelen oorlog een heele staf van predikanten gereed staat om direct zich bij de troepen te voegen als er behoefte aan komt.

Natuurlijk zullen dan die kerken hun predikanten moeten missen, en zou men daartegen de bezwaren kunnen opperen die in mijn eerste artikel genoemd zijn. Maar het is hier een heel ander geval. Een predikant, die als soldaat aan het front staat, kan daar veel minder nut doen, óók voor den Staat, dan in zijn gemeente. Maar wanneer een predikant op 't slagveld werkzaam is om de troepen toe te spreken, met hen te bidden, de gewonden te troosten, dan is die arbeid gewichtiger en meer noodzakelijk dan de arbeid in de gemeente. Bovendien zouden de kerken er ook rekening mee kunnen houden, en zulke predikanten, die altijd gereed moesten staan, alleen in kleinere gemeenten beroepen.

Ik wil echter nu die kwestie niet nader bespreken, maar wilde dit alleen opmerken om aan te toonen, dat in de toekomst meer predikanten dan nu gereed moeten zijn om veldprediker te worden.

Waarbij nog komt, dat ook in vredestijd veel meer voor leger en vloot gedaan moet worden dan tot nu toe; en dat men er toe zal moeten overgaan om vaste vloot- en legerpredikanten te benoemen.

En wie nu, zooals ik, bij ervaring weet, hoe 't weken en maanden duurt, voordat men den geest van het leger eenigszins kent, en zich wat gemakkelijk onder de militairen beweegt, als men tevoren nooit met het leger in aanraking geweest is, zal het ook uit dit oogpunt nuttig en noodig achten, dat de theologen dienstplichtig worden.

Wil men hen in het leger met het oog op hun studie en toekomstig ambt een bizonderen werkkring geven, b.v. van hospitaalsoldaat, dan is daartegen geen enkel bezwaar. Ook bij de andere manschappen rekent men vaak met hetgeen ze in het gewone leven doen. Maar dit betreft een bijzaak. Hoofdzaak is, dat ze niet langer vrijgesteld worden van den dienst.

ARNHEM, Aug. 1915.

ENKELE OPMERKINGEN OVER HET SYNOPTISCHE VRAAGSTUK

DOOR

DR. F. W. GROSHEIDE.

Wat onder het *Synoptisch Vraagstuk* wordt verstaan, is in een paar woorden te zeggen. Wij vinden in het N. T. drie evangeliën, die niet alleen in veel zeer op elkander gelijken, maar die tot in de woorden toe op tal van plaatsen, hetzij geheel, hetzij bijna aan elkaar gelijk zijn. Aan de andere zijde zijn er ook verschillen. Natuurlijk, anders waren er geen drie evangeliën, maar driemaal hetzelfde. De vraag is, hoe is die gelijkheid en hoe is dat verschil te verklaren.

Wanneer men over de synoptische kwestie spreekt, dan handelt men eigenlijk over hetgeen aan het ontstaan der verschillende evangeliën voorafgaat. Want in welke richting of men de oplossing ook zoekt, dit is zeker, als drie geschriften over hetzelfde onderwerp zoo nauw met elkander in verband staan als onze synoptische evangeliën, dan is dat alleen mogelijk, omdat hun voorgeschiedenis geheel of gedeeltelijk dezelfde is. Doch dan is daarmede tevens gezegd, en daarop kan vooral in onzen tijd, nu de meest onzekere vermoedens vaak met de grootste beslistheid worden voorgedragen, niet genoeg worden gewezen, dat elke oplossing van het synoptische vraagstuk het karakter draagt van *hypothese* en dus geen meerdere waarde heeft, dan aan elke hypothese mag worden toegekend: op zijn best groote waarschijnlijkheid, nooit afdoende zekerheid. Want wat is het geval? Over het ontstaan der afzonderlijke evangeliën zijn ons uit de oudheid zelf tal van berichten overgeleverd; berichten, waarvan sommige tamelijk dicht bij het ontstaan der evangeliën komen. Maar over de synoptische kwestie hebben we weinig berichten, om de zeer eenvoudige reden, dat het vraagstuk, voorzoover wij kunnen nagaan, door de oudste Christenen niet is gevoeld.

De hypothese dan, die tegenwoordig wel het meeste opgeld

doet, — al heeft bv. *Zahn* haar nooit aanvaard — is de twee bronnenhypothese. Zij wordt in allerlei gewijzigde vormen voorgedragen, maar in haar wezen komt zij altijd hier op neer, dat er oorspronkelijk zijn geweest twee geschriften, waarin de mondelinge overlevering van Jezus' werk werd vastgelegd nl. een bron, die in hoofdzaak verhalen bevatte en die terug te vinden is in ons Markusevangelie of in een Oermarkus of iets van dien aard (apostolische Grundschrift) en een bron, die in hoofdzaak woorden van Jezus bevatten, de zg. Logiabron (aangeduid als L of Q=Quelle). Mattheus en Lukas, en volgens sommigen ook reeds Markus, zouden voor hun evangelie gebruik hebben gemaakt van die twee schriftelijke bronnen en daaruit zou de overeenstemming tusschen de evangeliën zijn te verklaren. Deze hypothese is, naar het schijnt, van *Weisse* afkomstig, is in allerlei vormen voorgedragen en in den laatsten tijd vooral door *B. Weiss*, die echter in de Logiabron ook verhalende stukken aannam en deze bron door Markus gebruikt acht, gepropageerd. Zoozeer zelfs, dat verschillende geleerden gemeend hebben, de Logiabron te kunnen reconstrueeren.

Wij kunnen hier van de grootere en kleinere verschillen tusschen de voorstanders der tweebronnenhypothese afzien en stellen alleen de vraag, is het waarschijnlijk, dat Mattheus en Lukas (c. q. ook Markus) *schriftelijke* bronnen hebben gebezigd bij het schrijven hunner evangeliën? Wij gelooven die vraag ontkennend te moeten beantwoorden en dat om verschillende redenen.

1) De theorie, die schriftelijke bronnen wil aannemen, heeft niet den minsten grond in de historie. Nergens vindt men ook maar iets, dat daar op wijst. Men moet zich steeds weer indenken, dat het hier niet alleen gaat over het ontstaan der afzonderlijke evangeliën, maar vooral over wat aan dat ontstaan voorafging. We zijn dus in de periode, waarin de apostolische brieven vallen. Heeft nu Paulus of heeft een van de andere apostelen ooit of ergens de gemeente verwezen naar een schriftelijke bron over de woorden of daden van Jezus? Hebben de apostelen dergelijke geschriften ter lezing aanbevolen? Integendeel, zij beroepen zich, m. n. Paulus, altijd op de mondelinge παράδοσις. Daarom hebben we hier maar niet een bewijs e silentio, neen we

kunnen aanwijzen, wat de apostelen wel hebben gedaan. Men wijst op 1 Tim. 5 : 18, waar met de formule: λέγει γὰρ ἡ γραφή Luk. 10 : 7 zou worden aangehaald. Doch in de eerste plaats is het volstrekt niet noodzakelijk λέγει γὰρ ἡ γραφή ook met de tweede uitspraak van vers 18 te verbinden. En in de tweede plaats zou hier dan toch altijd een van onze synoptische evangeliën worden aangehaald, zoodat de vraag wel van belang zou kunnen zijn voor de echtheid der Pastoraalbrieven, maar nooit het bestaan van schriftelijke bronnen vóór de Synoptici kan bewijzen. Maar veel beter is het ook hier aan te nemen, wat voor 1 Kor. 7 vaststaat, dat Paulus woorden van Jezus kende uit mondelinge overlevering.

Het bestaan van schriftelijke opteekening der woorden en werken van Jezus zou echter vooral bewezen worden door het bekende *Papias* fragment, dat *Eusebius* aan het einde van het derde boek zijner Kerkgeschiedenis heeft bewaard. We kunnen over deze uitspraak van *Papias*, waarover geen twee geleerden het eens zijn, hier niet in den breede spreken. Voldoende is het te constateeren, dat *Papias* niet spreekt over schriftelijke bronnen der evangeliën; hij zegt alleen, dat Mattheus, die geen ander kan zijn dan de schrijver van het eerste evangelie, in Hebreeuwsch dialect de logia schreef. Of dat geheel op ons evangelie van Mattheus past, is een vraag, die gesteld mag worden, maar zeker is, dat alleen door bepaalde interpretatie hier iets van een Logiabron kan worden gelezen. Voorts is het niet overbodig, te herinneren dat dezelfde *Eusebius*, aan wien we al onze kennis van dit *Papias* fragment danken, den bisschop van Hierapolis, in hetzelfde verband, σφόδρα σμικρὸς τὸν νοῦν noemt, iets wat nu juist niet opwekt om aan 's mans woorden zoo buitengewoon veel waarde te hechten en ze uit te leggen als de artikelen van een hedendaagsch wetboek. *Eusebius* gebruikte blijkbaar *Papias* bij gebrek aan betere bronnen.

Maar de proloog van het evangelie van Lukas dan? Daar staat toch, dat het ook hem na nauwkeurig onderzoek goed gedacht heeft te schrijven van de woorden en werken van Jezus? Staat er dat inderdaad? Ik zal niet ontkennen, dat men dit er lezen kan, maar betwist, dat dit er gelezen *moet* worden.

Er staat, dat velen beproefd hebben ἀνατάξασθαι διήγησιν, daar ligt zeker niets in, dat noodzaakt aan schriftelijke opteekening te denken. Met παρέδοσαν wordt beslist verwezen naar mondelinge traditie en uit niets blijkt, dat een tegenstelling met dit παρέδοσαν is bedoeld, eerder wijst καθώς op nauwkeurige overeenstemming. De reden om bij ἀνατάξασθαι aan schriftelijke opteekening te denken, kan dan ook alleen maar gezocht worden in het καί van κἀμοί. Het scheen *ook mij* goed toe te schrijven m. a. w, anderen zijn daar reeds in voorgegaan. Doch deze opvatting is volstrekt niet noodzakelijk. Even goed kan καί zien op παρηκολουθηκότι ἀκριβῶς καθεξῆς en een reden om deze verbinding voor de juiste aan te nemen zie ik daarin, dat van geen γράψαι nog sprake was, en ἀνατάξασθαι m. i. eerder met nauwkeurig onderzoek dan met schrijven op een lijn kan worden gesteld. Daar komt nog iets bij. Men kan aannemen, dat Markus vóór Lukas bestond, vrij zeker ook Mattheus. De voorstanders der tweebronnenhypothese voegen er Q aan toe. Maar dan een van beide, òf men moet nog veel meer schriftelijke bronnen aannemen en dus bv. verscheidene Q's en grondschriften van Markus zich denken, of men moet aannemen, dat Lukas zeer overdrijft, want πολλοί kan zeker niet gezegd worden van 3 geschriften. Noch het eene, noch het tweede kan worden aangenomen, zoodat ook daaruit mag worden afgeleid, dat ἀνατάξασθαι διήγησιν liever van mondelinge overlevering is te verstaan. Voor het minst mag dus gezegd, dat de proloog van Lukas zeker niet van schriftelijke bronnen der evangeliën mag worden genomen, tenzij dan dat die bronnen ook uit anderen hoofde moesten worden aangenomen.

2. Een tweede bezwaar tegen de tweebronnenhypothese is, dat zij ons de eigenaardigheden der afzonderlijke evangelisten niet voldoende verklaart. Als werkelijk Mt. en Lk. van Mk. en Q als bronnen gebruik hebben gemaakt, van waar dan de verschillende inrichting en volgorde? Vanwaar het zg. *Sondergut*, d. w. z. de stof, die aan één evangelist bijzonder eigen is? Mt. en Lk. wijken toch heusch niet alleen van elkaar af, in wat men wel eens, hoewel misschien minder juist, de redaktioneele toevoegingen noemt. En het verschil is ook niet alleen, dat zij heel het leven en werk van Christus anders bezien en daarom

anders ordenen, maar zij hebben ook op de onderdeelen verschillend licht laten vallen. In de canones van *Eusebius* zien we, dat Markus 19 gedeelten heeft, die niet bij Mt. of Lk. voorkomen [1]), waarom werd dat niet opgenomen? Men moet toch weer afzonderlijke mondelijke of schriftelijke bronnen aannemen voor de geboorteverhalen, voor stukken als Mt. 16 : 17 vlg. Zoo vermenigvuldigen zich de vragen. Vooral van Lukas zou men naar zijn voorwoord mogen verwachten, dat hij de twee bronnen geheel had verwerkt. De tweebronnenhypothese noodzaakt schier om allerlei latere interpolaties of omwerkingen aan te nemen.

3. In de derde plaats kunnen tegen de tweebronnenhypothese gewichtige historische bedenkingen worden ingebracht. De traditie verbindt Markus met Rome, Mattheus met Palestina, Lukas met Syrië. Er is geen enkele reden om hier te wantrouwen; integendeel, de inhoud der evangeliën komt met dit alles overeen. Dat Lukas Markus gekend heeft is zeer waarschijnlijk. Ook Lukas is te Rome geweest. Maar of Mattheus, die bovendien naar *Papias* allereerst in een Semietische taal schreef, den Griekschen Markus heeft gekend? Het staat zeer te bezien! Het blijft opmerkelijk, dat we zelfs bij *Ignatius* geen enkel citaat uit Markus vinden. Buitendien levert de tijd bezwaar op voor een proces, zooals de tweebronnentheorie er een noodig heeft. Wij mogen Mt. en Lk. zeker om en bij 70 n. C. stellen, *Harnack* wil althans voor Lukas nog vroeger teruggaan. Het proces, dat de tweebronnentheorie onderstelt, kan moeilijk dadelijk na den dood van Christus zijn begonnen, omdat toen de behoefte aan schriftelijke opteekening nog niet zal zijn gevoeld, althans de brieven melden ons daar niets van. Er blijft te korten tijd over voor het ontstaan van Q, vooral als die nog door Markus zou moeten zijn gebruikt (*B. Weiss*). Buitendien was Q in het Arameesch of in het Grieksch opgesteld? Zegt men in het Arameesch, dan moet gevraagd, hoe kan Lukas er dan gebruik van maken, zegt men in het Grieksch, dan komt dezelfde vraag aan de orde voor den Semietischen

---

[1]) *Holtzmann* geeft in de tabel Synoptiker, 3e dr. 1901, bl. IX vlg. 8 perikopen, die alleen bij Mk. voorkomen.

Mattheus, indien die heeft bestaan.

4) De voorstanders der tweebronnenhypothese hebben zelf hun zaak bedorven. Niet alleen, dat zij niet eenstemmig zijn, maar ze hebben om de theorie te redden allerlei dingen te hulp moeten roepen, die verre van waarschijnlijk zijn. In de Logiabron zouden toch weer verhalende gedeelten zijn opgenomen, niet van een maar van meerdere Q's moest gesproken en evenzoo niet van één Markus, maar van een Urmarkus en soms van nog meer tusschenschakels. Men bedenke eens, hoeveel tijd voor dergelijke processen noodig zou zijn. Voor het „*Sondergut*" moeten toch weer mondelinge bronnen aangenomen enz. Men verstaat het dan ook, dat niet alleen meerderen zich in den laatsten tijd van de veel geprezen theorie hebben afgekeerd, maar dat zelfs voorstanders er iets van gaan maken, waardoor het eigenlijke der hypothese vervalt. Zoo schrijft bv. *B. W. Bacon*, The „Single" Eye, (Expositor Maart 1914) blz. 275 en 276: „Bij the time the sixteen different re„constructors of Q have settled their differences and found a „discernible unity somewhere in the pile of fragments, some „reconciliation may be found with Papias. Meantime, horwever, „it will be safer to use the letter Q purely as an algebraic „symbol. Let it designate simply *material* of the type described „(i. e. coincident matter of Matthew and Luke after substraction „of Mark), without prejudging the question of its derivation, „whether apostolic or secondary, oral or written. We have „not even determined as yet whether the Q material comes all „from a single source, or from several sources of different kind." Op die wijze blijft er van de tweebronnenhypothese niet veel meer over [1]).

Het kan ons niet verwonderen, dat er in den laatsten tijd weer verschillende geleerden opstaan, die van schriftelijke bronnen der evangeliën niet veel willen weten. Ook hier wordt een poging gewaagd om de meerdere waarschijnlijkheid der z.g. *traditie-hypothese* aan te toonen. Dit uitvoerig en volledig

---

[1]) Allerlei andere bezwaren m. n. tegen het bestaan van Q, bezwaren, waarmee ik ten deele kan meegaan, vindt men bij *Proost*, De Bergrede, 1914, bl. 9 vlg. Het resultaat is ongeveer hetzelfde als dat van *Bacon*. Vgl. *Windisch*, Theol. Rundschau, Dec. 1914.

te doen en daarbij de juistheid aan te wijzen met beroep op de verschillende evangeliën zou natuurlijk den omvang van een tijdschriftartikel zeer ver overschrijden. We zullen ons tot hoofdzaken bepalen en alleen de algemeene lijnen aangeven.

Het verloop van de redeneering zal zijn als volgt. Het groote bezwaar, dat men tegen de traditiehypothese had, was altijd weer, dat, naar men meende, mondelinge overlevering wel gelijkheid van stof, maar nooit gelijkheid van woorden kan verklaren, althans niet een zoo groote gelijkheid van woorden, als in de synoptische evangeliën wordt gevonden. Dat kan alleen door gebruikmaking van dezelfde schriftelijke bronnen. Daartegenover zullen we trachten aan te toonen vooral aan de hand van nieuwere onderzoekingen, doch die gevoegd bij enkele argumenten reeds bij *Gieseler* en de zijnen te vinden, dat er aan het begin onzer jaartelling in de heele wereld om de Middellandsche zee een streven bestond om godsdienstige stoffen mondeling over te leveren en te bewaren in een stereotypen vorm d. w. z. zóó, dat niet slechts de inhoud, maar ook de woorden vast waren. Dan moet worden bewezen, dat ook de auctores secundarii der evangeliën met dit streven bekend waren en dat het uit allerlei oogpunt waarschijnlijk is te achten, dat toen de prediking op verschillende plaatsen werd opgeschreven, dit geschiedde in ongeveer dezelfde bewoordingen; waarschijnlijk, omdat het N. T. zelf ons alle aanleiding geeft om dit aan te nemen. En eindelijk zullen we zien, dat in de Christelijke kerk nog lang de heugenis aan de mondelinge overlevering der evangeliestof heeft geleefd.

Hoe was het in Palestina in de dagen van Jezus? De Sadduceën bemoeiden zich weinig met het volk. Het godsdienstig onderwijs was geheel in handen der Farizeën. De methode, die daarbij gevolgd werd, is ons genoegzaam bekend. Wel is het niet juist, dat het bij de Joden verboden was om de traditie op te schrijven, (*Strack*, Einleitung in den Talmud, 4e dr., bl. 10 vlg.), maar toch geschiedde het onderricht mondeling. Door eindeloos herhalen werden de voorschriften der traditie den leerlingen ingeprent en door de leerlingen weer mondeling overgeleverd. Het gansche onderwijs was er op ingericht, dat de leerling de leerstof geheel in dezelfde woorden zou onthou-

den en later zelf overgeven, als hij haar van zijn meester had ontvangen. De grootste verdienste voor den leerling was te zijn als een put, die met kalk was dicht gemaakt, zoodat geen droppel kon verloren gaan. (*Schürer*, Gesch. d. Jüd. V., II, 3e dr., bl. 323 vlg.) Nu is het zeer zeker waar, dat dit alles in de eerste plaats het onderwijs der wetgeleerden betreft, maar daarnaast staat, dat die wetgeleerden zooveel mogelijk leerlingen om zich trachten te verzamelen, gratis les gaven, en zelf zoowel als hun leerlingen ook een beroep uitoefenden, waardoor zij in hun levensonderhoud konden voorzien. Neemt men dit alles in aanmerking, dan mag gezegd, dat in Palestina in breeden kring het streven bestond om de traditie in stereotypen vorm te onthouden.

Nu is het eigenaardig, dat onderzoekingen van den laatsten tijd voor de heidenwereld gelijksoortige verschijnselen hebben aan het licht gebracht. De beschouwing over den godsdienst der heidenen in het Romeinsche rijk omstreeks het begin onzer jaartelling is in de laatste jaren heel wat veranderd. Vroeger dacht men bij voorkeur aan de officiëele godenwereld, de goden van den Olympus. De godsdiensthistorische school, die zooveel kwaad op haar geweten heeft, heeft de verdienste, dat zij ons heeft geleerd, hoe voor het volk in den Hellenistischen tijd de staatsgoden vrij wel hun beteekenis hadden verloren. Den eigenlijken troost zoekt men niet bij hen, maar in de mysteriën en in godsdiensten, die elementen van allerlei verschillende diensten in zich vereenigden. Inderdaad is dit mystieke element zeer belangwekkend en ook belangrijk om het leven van het volk te leeren verstaan.

Wat is nu bij het onderzoek van die godsdiensten gebleken? O. m. dat er in dat volksgeloof allerlei vaststaande vormen waren, godsdienstige gedachten, die steeds weer in dezelfde woorden werden uitgedrukt. Daarvan zouden tal van voorbeelden kunnen worden aangevoerd. Ik wijs hier allereerst op een werk van *Albrecht Dieterich*, Nekyia, Beiträgen zur Erklärung der neuentdeckten Petrusapokalypse, 2e dr. 1913, ed. *Wünsch* [1]).

---

[1]) Uit dit en andere geschriften, later te noemen, wordt niet de hoofdzaak van den inhoud vermeld, doch alleen genomen, wat voor ons doel noodig is.

Zooals de titel al aangeeft, bespreekt *Dieterich* hier de omstreeks 1890 in een graf te Akhmim gevonden openbaring van Petrus. Dat stuk werd aangetroffen in een codex, waarin nog meer apokriefe stukken voorkwamen. Nu is die apokalypse zeker een Christelijk geschrift, maar het bijzondere is, dat bij de schildering van de straffen der hel en de vreugden der zaligheid allerlei trekken worden gebezigd, die niet van Christelijken oorsprong zijn. Dan is het voor *Dieterich* de vraag, waar komen die stukken vandaan? Om dat te weten, gaat hij in den breede na, allereerst het Grieksche volksgeloof over het rijk der dooden. Daarin vindt hij vaste trekken, die bij allerlei verschil in het overige toch telkens weer terugkeeren en die later ook wel in de Christelijke kerk zijn gebruikt. Het bijzondere is, dat er juist in de woorden groote gelijkheid is aan te wijzen. Dan krijgen de mysteriën een beurt en het resultaat is hetzelfde. Ook bij *Plato* treft men van die onophoudelijk terugkeerende dingen aan, evenals bij de Orphici en de Pythagoraeers. En al die voorstellingen blijven bestaan, zoodat we ze weer bij lateren als *Plutarchus* en *Virgilius* terugvinden. Zoo kan *Dieterich* op bl. 174 vlg., groote tabellen geven, waaruit blijkt, dat met name de opsomming der zondaren, die na dit leven gestraft zullen worden in een gansche reeks geschriften van zeer verschillenden oorsprong groote overeenkomst vertoont. Nu moet men dat goed verstaan. Heel een godsdienst is afhankelijk van haar Godsbegrip; verandert dit, dan verandert al het overige. De slotsom mag dus hier volstrekt niet zijn, dat op een of meerdere punten al die godsdiensten aan elkander gelijk zijn. De slotsom is aldus: in tal van godsdiensten treft men een merkwaardig gebruik van steeds dezelfde termen aan, termen, die soms eeuwen hebben dienst gedaan en die soms ook in de Schrift worden gebezigd en vooral ook in de apokriefe litteratuur worden gevonden. Dat de inhoud, de voorstelling achter de woorden veelal een geheel verschillende is, doet het gebruik der zelfde woorden slechts te meer opvallen. Nu zal men misschien zeggen: dat alles beteekent toch bitter weinig, want het spreekt wel van zelf, dat als zondaren worden opgenomen, die na den dood zullen worden gestraft, telkens weer dezelfde zonden en daardoor ook

dezelfde woorden worden gesomd. Daar ligt eenige waarheid in deze opmerking, maar toch mag één ding, dat juist van heel veel beteekenis is, niet worden vergeten. Het gaat er niet om, dat hier of daar eens dezelfde woorden voorkomen maar de zaak is, dat diezelfde woorden voorkomen in een gelijksoortig verband en telkens weer dezelfde reeksen en verbindingen van woorden; het gaat er om, dat als men, laat ons zeggen in de Hellenistische wereld, over den toestand na den dood gaat schrijven, men woorden en termen bezigt, die bij elkaar reeds eeuwen lang voor dergelijk doel zijn gebruikt.

Bij *Dieterich* gaat het in hoofdzaak over de voorstellingen van het leven na den dood, zooals die in Egypte werden gevonden. Maar andere onderzoekingen hebben ons geleerd, dat we het betoogde niet behoeven te beperken. Ook hier zij op één werk gewezen: *Eduard Norden*, Agnostos Theos, Untersuchungen zur Formengeschichte religiöser Rede, 1913. *Norden* bespreekt in dit boek in de eerste plaats Paulus' rede op den Areopagus. En geheel als in het boek van *Dieterich* vinden we hier zeer veel, waarmee we geen vrede kunnen hebben, omdat het uitgangspunt het godsdiensthistorische is. Bovendien heeft *Norden* zeer overdreven, neemt hij dateeringen van Bijbelboeken aan, waartegen we overwegend bezwaar hebben. *Harnack*, *Jaeger*, *Kögel*, *Plüss*, *Birt* e. a. hebben dan ook zeer terecht tegen *Norden*s boek een ernstig protest doen hooren en de verdediging van *Reitzenstein* heeft *Norden* niet kunnen redden. *Nordens* arbeid is principiëel te veroordeelen. Maar dat alles neemt niet weg, dat in het boek van *Norden* ontzaggelijk veel stof is verwerkt en dat uit de onderdeelen zeker zeer veel is te leeren. Hier zou ik willen wijzen op het feit, dat ook *Norden* in zeer breeden kring allerlei stereotypen, zoowel woorden als inhoud, in de zendingsprediking heeft aangewezen. Hier gaat het om feiten. Nu zal de waardeering der feiten bij ons zeker een geheel andere zijn dan bij *Norden*, maar we zullen evenwel moeten erkennen, dat hij behoudens overdrijving, toch inderdaad vastheid en gelijkheid heeft kunnen aanwijzen. Ook hier moeten we ons ter wille van de plaatsruimte onthouden van het vermelden van voorbeelden, maar *Norden* mag schrijven bl. 133: „Denn die Macht der Tradition

„ist auf formalen Gebiete im Altertum unberechenbar gross „gewesen; so blieb auch dieser Typus religiöser Rede durch die „Jahrhunderte bewahrt. Man darf sagen, dass wer um Christi „Geburt seine Stimme erhob zum Zwecke religiöser Propaganda, „sich durch die alten feierlichen Formen gebunden erachtete, „ganz gleichgültig, welche Art der Wahrheit von Gott und von „dessen Verehrung er empfahl."

Op grond van een en ander gelooven we nu gerechtigd te zijn tot de volgende uitspraak. In Palestina zoowel als daarbuiten bestond er een sterke neiging om de prediking te binden aan stereotype vormen. Niet opzettelijk, maar onwillekeurig. Als van zelf gebruikte men steeds dezelfde vormen, dezelfde woorden. Dat geschiedde zelfs op het gebied van zeer verschillende godsdiensten, laat staan op dat van een bepaalde religie.

Een en ander kan ons niet verwonderen. Het hangt saam met het massale, dat heel dien tijd kenmerkt. Zeker, het individueele begon gewaardeerd te worden, maar veel meer dan een begin was er toch nog niet. De eenvormigheid werd gesteld boven de verscheidenheid. Ik geloof, dat het van onberekenbare beteekenis is geweest, dat juist in dien tijd de volheid des tijds viel, om allerlei redenen. Hier is het ons te doen om die eenvormigheid in de prediking, dat stereotype. Misschien mag zelfs gezegd, dat in dezelfde mate als onze tijd een afkeer heeft van het algemeene, gemeenschappelijke, overgeleverde, gelijkvormige, het in dien tijd werd gewaardeerd en geschat.

Gaan we nu na, of een en ander ook van invloed kan zijn geweest bij de voorgeschiedenis der evangeliën. Jezus heeft het meeste gehoor gevonden voor zijn prediking niet bij de hoogere meer Sadduceesch gezinde standen, maar bij het volk. En het volk was in zijn groote meerderheid Farizeesch. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat al die menschen, die Jezus volgden, wetgeleerden waren; doch wel, dat zij stonden onder den invloed der Farizeeën en, zooveel als dat kon, van hun onderwijs trachtten te genieten. Er is alle reden om te vermoeden, dat ook de apostelen leerlingen der Farizeeën waren, niet bedoeld als geleerde leerlingen, maar als aanhangers. Alleen dan wordt het begrijpelijk, dat Jezus ook in den gesloten apostelkring zoo

ernstig tegen de Farizeën en hun praktijken heeft gewaarschuwd. De apostelen moesten oog krijgen voor het optimi corruptio pessima. Is dit nu zoo, dat zijn de apostelen meer of minder bekend geweest met en geoefend op het mondelinge onderricht, waaraan een nauwgezet onthouden en overleveren diende te beantwoorden. En wat zien we nu geschieden? Dat Jezus zich geheel bij die methode aansluit. Ook onze Heiland geeft uitsluitend mondeling onderricht en dat mondeling gehoorde moet door de discipelen worden onthouden. Van opschrijven is geen sprake, alles is op onthouden aangelegd.

Wanneer men uit dit oogpunt de evangeliën nagaat, vindt men telkens weer sporen, die op een en ander wijzen. Ik noem in de eerste plaats de gelijkenissen. De gelijkenissen, die voor de schare niet worden verklaard, dienen om in een vorm, die gemakkelijk onthouden kan worden, te prikkelen. De hoorders, die naar de gewone prediking niet meer hooren, moeten thuis gekomen nog eens de gelijkenis zich voor den geest zien komen; het moet hun opvallen, dat daar toch iets achter moet zitten, dat het niet eigenlijk als verhaal kan zijn bedoeld; zij moeten er dan over denken en zoo de verborgenheden van het koninkrijk der hemelen leeren verstaan. Jezus moet klagen, dat voor velen die diepe zin is verborgen gebleven, de gelijkenis bleef hun verhaal, niets meer dan dat (Mk. 4 : 11 en 12).

Er zijn echter dingen, die nog veel meer zeggen. Lezen we de evangeliën, dan treft het ons, dat Jezus eenzelfde woord zeer zeker bij meer dan een gelegenheid heeft gesproken b.v. Mt. 19 : 30 en 20 : 16. Er is alle reden om aan te nemen, dat dit feit zich nog veel meer heeft voorgedaan, dan wij thans uit de evangeliën kunnen opmaken. Immers Jezus heeft geruimen tijd gepredikt op allerlei verschillende plaatsen en lang niet alles is beschreven (Joh. 21 : 25). Ik voor mij geloof zelfs nog een stap verder te kunnen gaan. Het evangelie van Mattheus heeft, gelijk bekend is, de gewoonte om zakelijk te ordenen. Van een rede, als we in Mt. 10 vinden, kan moeilijk aangenomen worden, dat Jezus dat alles bij dezelfde gelegenheid heeft gesproken. Het tweede deel past niet bij de uitzending der apostelen. Van de Bergrede wordt in den regel hetzelfde aangenomen. Maar van de Bergrede is het toch volstrekt niet noodzakelijk. De

Bergrede dient zich veel meer dan Mt. 10 aan als een rede bij een bepaalde gelegenheid gehouden en zij kan dat ook zijn, mits men maar aanneemt, dat Jezus hetzelfde woord meerdere malen heeft uitgesproken. Dan is zeer gemakkelijk te verstaan, dat we bij Lukas verspreid vinden, wat Mt. aaneen geeft.

Nog moet ik wijzen op Joh. 14 : 26. Ook dit woord van Jezus verplicht ons aan te nemen, dat de prediking van Jezus geruimen tijd niet is opgeschreven, maar dat de apostelen door den Heiligen Geest zich die prediking gedurig herinnerden.

Zoo is inderdaad reden om te meenen, dat Christus door gestadige herhaling het woord der prediking tot geestelijke eigendom zijner apostelen heeft gemaakt.

Na den Pinksterdag gaan de apostelen werken aan de uitbreiding der gemeente. Eerst gezamelijk te Jeruzalem. Door den dood van Stefanus komt er verstrooiing, maar Hd. 15 zijn de apostelen weer te Jeruzalem — blijkbaar was Herodes mismoedig geworden door de wonderlijke bevrijding van Petrus Hd. 12 : 19 — en weer hebben ze geruimen tijd te zamen gearbeid. Ligt het nu niet voor de hand om aan te nemen, dat mannen, die hetzelfde onderwijs hadden genoten en die in elkanders nabijheid van dezelfde zaken hadden te prediken, het lijden en de heerlijkheid van hun Meester, er als vanzelf toe kwamen om telkens weer dezelfde woorden en termen te gebruiken? Als we zien, hoeveel geijkte termen in onzen tijd worden gebezigd in gesprek, gebed en prediking, mogen we dan niet veronderstellen, dat het in dien tijd, toen de sterotypen opgeld deden, zeker het geval zal zijn geweest? Zoo ontstond er in Palestina een stereotype Arameesche prediking over de daden en woorden van Jezus. En als die prediking wordt opgeteekend in later dagen, verwachten we dan niet, dat er bij subjectieve verschillen, die zich gemakkelijk uit den persoon van den schrijver en vooral ook uit het doel van zijn schrijven laten verklaren, toch zeer veel overeenkomst, zeer sprekende gelijkheid ook in de woorden zal zijn geweest? Men vergete niet, dat ook de hoorders op het stereotype waren aangelegd, zoo werkte het een met het ander mee.

Aan de taal mag men hier niet te veel hechten. Ik heb bij een andere gelegenheid pogen aan te wijzen, dat Palestina om-

streeks het begin onzer jaartelling bijna een twee-talig land mocht worden genoemd. De rede van Petrus Hd. 2 : 14 vgl. is ongetwijfeld in het Grieksch gehouden. Arameesch en Grieksch gingen hier hand aan hand. En al hebben de apostelen te Jeruzalem zeer zeker het meest in het Arameesch gepredikt, zij konden het althans in de meerderheid, zeker even goed in het Grieksch. En daar beide talen in de periode der vaste termen waren, is er niets tegen om aan te nemen, dat het stereotypeerende proces in beide talen plaats greep.

Wij komen tot Paulus, Paulus was leerling der Farizeën in den engeren zin van dat woord en dus aan het onderwijs in vaste vormen volkomen gewend. Hij treedt op in de Grieksch-Romeinsche wereld, waar althans op godsdienstig gebied ook de geijkte termen in eere waren. Schriftelijke bronnen van het werk van Christus heeft hij niet gehad. We zullen dus bij hem — ook al heeft hij niet persoonlijk met Jezus verkeerd, maar zijn evangelie door openbaring ontvangen — stereotype prediking verwachten. We zullen verwachten, dat hij, die voor zoover we weten, nooit een schriftelijk verhaal over het werk van Christus aan de gemeente heeft gegeven, zich weer richtte tot die stereotypeerende neiging en onderstelde, dat zóó de kennis van de vleeschwording des Woords zou worden bewaard. Het is nu de vraag, of de feiten, voor zoover wij die kennen, de gegrondheid van dit vermoeden bewijzen.

Letten we eerst op de Handelingen der apostelen. Wij lezen daar, dat Paulus herhaalde malen in de synagogen der Grieksch-Romeinsche wereld is opgetreden. Toch wordt ons slechts een enkele maal zulk een prediking medegedeeld, Hd. 13. De bedoeling daarvan is duidelijk. Die eene moet als voorbeeld gelden, zoo heeft Paulus overal gepredikt. Een prediking tot de heidenen is ons heel niet bewaard, want wat Hd. 17 geeft, is een zeer bijzonder geval, daar staat Paulus voor de heidensche geleerden. Zoodat er zelfs reden is om te onderstellen, dat ook de prediking van Paulus aan de heidenen hetzelfde karakter vertoonde — natuurlijk met weglating, van wat alleen voor de Joden gelden kan — als die in Hd. 13.

We moeten nog één stap verder gaan. De prediking van Paulus, ook in vasten vorm, zal in menig opzicht op die van

de apostelen in Palestina hebben geleken. Maar gaan we af op de bronnen, die we hebben, dan treft ons toch ook het verschil. Bij Paulus valt niet alle nadruk op het feit, maar naast het feit zelf, komt ook de verklaring der feiten naar voren. De prediking is hier meer centraal, gelijk we datzelfde karakter in de brieven terug vinden. Dat verklaart de bedoeling van Gal. 2 : 7; dat sluit ook beter aan bij den meer discursieven geest der Grieken. Formeel verschil bij materieele overeenstemming. Het is dan ook eigenaardig, dat het N. T. ons geen „evangelie naar Paulus" biedt en dat Lukas, Paulus' medgezel, naar alle waarschijnlijkheid het evangelie van Markus gebruikt. Maar in elk geval, waar het hier voor ons het meeste op aankomt, is, dat we ook bij Paulus aan een stereotype prediking zullen moeten denken en dat ook zijn hoorders in staat waren die stereotyp te bewaren.

In de brieven van Paulus is groote verscheidenheid en dat is te begrijpen, omdat we hier brieven hebben, die aan bepaalde gemeenten zijn gericht in den regel naar ter plaatse opgekomen misstanden. Maar naast die verscheidenheid treft toch ook weer groote overeenstemming m. n. in Ef. en Kol. Doch er is in de brieven van Paulus nog een ander verschijnsel, dat onze onderstelling ten zeerste steunt. Ik wijs hier in de eerste plaats op 1 Kor. 15, waar het bedoelde verschijnsel het duidelijkst is waar te nemen. Daar gaat het om παραδιδόναι als daad van van Paulus en een παραλαμβάνειν als de daaraan beantwoordende daad der gemeente. Paulus zelf geeft over, wat ook hij op zijn beurt weer heeft ontvangen. En nu is de grondslag van Paulus' betoog immers juist deze, dat er èn in het παραδιδόναι èn in het παραλαμβάνειν waarheid en getrouwdheid was en moest zijn. Welnu, dat is de kwestie der stereotype prediking. Nu mag men zeggen, dat het hier toch allereerst en allermeest om den inhoud gaat. Ongetwijfeld. Maar de zaak is deze, brengt men, wat Paulus hier zegt in verband, met wat we boven hebben trachten te betoogen, dan is er toch alle reden om te onderstellen, dat naast den inhoud ook de vorm vast is geweest. Stond nu 1 Kor. 15 op zichzelf, dan zouden we hieraan niet zooveel mogen hechten. Maar elke concordans kan leeren, dat in de brieven van Paulus παραδιδόναι παράδοσις

en het daaraan beantwoordende παραλαμβάνειν telkens terugkeeren in allerlei opzicht. We kunnen dit thans niet in den breede uitwerken, het is ons genoeg er op gewezen te hebben, dat we hier inderdaad iets wezenlijks hebben, iets dat telkens weer wijst op mondelinge stereotype prediking en mondeling stereotyp bewaren van het gehoorde.

Inzake de brieven heb ik nog op één ding te wijzen. Een kwestie, die altijd weer allerlei moeilijkheid heeft gegeven, is de groote gelijkheid tusschen Judas en 2 Petrus. Wellicht ware in de hier aangegeven richting de oplossing te vinden. Er is in Palestina en daarbuiten een stereotype prediking geweest. Misschien hebben Judas en Petrus, toen dat met het oog op bepaalde gemeenten noodig was, beiden eenzelfde deel van die prediking op schrift gebracht, hier een deel van meer ethisch karakter.

In dit verband moet nu gewezen worden op de onderzoekingen van *Alfred Seeberg*. *Seeberg* heeft verschillende geschriften gegeven (Der Katechismus der Urchristenheit, 1903; Das Evangelium Christi, 1905; Die beiden Wege und das Aposteldekret, 1906). *Seeberg* wil aantoonen, dat er reeds in de oude kerk een soort geloofsbelijdenis heeft bestaan, die niet alleen vast was, wat den inhoud betreft, maar ook wat aangaat de woorden, en die dan de bron zou zijn geworden der 12 artikelen. Hij heeft uit het N. T. nauwkeurig trachten op te maken, welke waarheden in dien „katechismus" zouden zijn genoemd, (zie bv. bl. 247 van het eerst genoemde geschrift). Vooral het begin van Hebr. 6 is voor hem een plaats van zeer veel gewicht. Het gaat om waarheden, die werden verkondigd in de zendingsprediking, geleerd en beleden door de katechumenen, eer zij tot den Doop werden toegelaten. In het tweede geschrift wordt vooral aangetoond, dat onder τὸ εὐαγγέλιον een prediking is te verstaan, die zich in dezelfde vaste banen bewoog. Op de overeenstemming met en aansluiting aan het Jodendom wordt gewezen. *Seeberg* spreekt van een „formelhafter Charakter", van „relativ fest formulierte Sittenlehre" en „fest formlierte Glaubenslehre" (bl. 133). Het laatst vermelde geschrift wil de twee eerste aanvullen en het resultaat nog weer op vasteren bodem plaatsen. Bl. 1 spreekt *Seeberg* van „Niederschrift eines in

mündlicher Tradition sich fortpflanzenden Unterrichtsstoffes", van „ein einigermassen fester und zugleich variabler Wortlaut".

We kunnen op de studiën van *Seeberg* niet verder ingaan. Over het algemeen hebben zij niet zoo heel veel waardeering gevonden. Dat komt echter, omdat *Seeberg* overdreven heeft. Hij heeft zijn stokpaardje en wil nu overal vasten inhoud in vaste vormen zien. Ook wat er niet mee te maken heeft, wordt er mee in verband gebracht. Toch al heeft hij te veel willen bewijzen, hij heeft wel iets bewezen. Men zal na zijn arbeid niet kunnen ontkennen, dat er in de eerste eeuw en nog daarna een vaste prediking heeft bestaan, laat zij dan ook niet overal zijn aan te wijzen en niet zulk een vasten vorm hebben gehad, als *Seeberg* ons wil doen gelooven.

Letten we nu op een en ander, dan zullen we toch zeker moeten zeggen, de hypothese, dat er een stereotype prediking van het woord en werk van den Zaligmaker heeft bestaan mag gesteld. Even onwaarschijnlijk als het is aan schriftelijke opteekening te denken in den allereersten tijd, even waarschijnlijk is het mondelinge traditie aan te nemen. Juist in dien tijd heeft men de behoefte aan geschriften niet zoo spoedig gevoeld, noch in Palestina, noch daarbuiten, omdat men nu eenmaal geleerd had en gewoon was, zich op andere wijze te helpen.

En eindelijk een laatste grond. De heugenis aan een mondelinge overlevering der evangelische stof heeft nog lang nagewerkt. Eenerzijds, doordat de stereotype traditie in eere bleef, aan de andere zijde, doordat de wijze, waarop men over deze dingen sprak en schreef, laat zien, dat het oude nog in de herinnering was blijven hangen.

Wat het eerste betreft, noem ik naast het derde werk van *Seeberg* vooral *G. Resch*, Das Aposteldecret nach seiner ausserkanonischen Textgestalt, 1905. Wij kunnen hier op de hoofdzaak van *Resch'* betoog niet ingaan. Voor ons is van belang, hetgeen hij bl. 92 vlg. betoogt inzake een „formulierte Sittenlehre „des Neuen Testaments". *Resch* sluit aan bij opmerkingen van *Weizsäcker* en *Wernle*, maar vooral bij *Seeberg*, wiens materiaal hij belangrijk vermeerdert. Allereerst wijst hij op de vele plaatsen en woorden in het N. T., die duiden op overleveren en ontvangen en op een en ander, dat daarmede in verband staat. En

dan krijgen we een breede opsomming, die begint met het N. T., die verder omvat getuigenissen uit de *Didache*, *Clemens*, *Barnabas*, *Hermas*, *Polycarpus*, *Justinus*, *Aristides*, *Theophylus ad Aut*, verschillende apokriefen, *Clemens Alexandrinus*, *Tertullianus*, *Pseudoclemens*, etc. etc. Aangewezen wordt, hoe we op al de genoemde plaatsen, trots individueele verschillen, toch een duidelijk verwante opsomming van zonden vinden. (Lasterkataloge). Voor de zg. gouden regel, gelijk die in den Westerschen vorm van het aposteldecreet wordt gevonden, wijst *Resch* hetzelfde aan. Hier komen we zelfs tot ver in de Middeleeuwen. Aangenomen nu eens, dat het laatstgenoemde niet zooveel bewijst, omdat hier onderzocht zou moeten worden, in hoeverre we op sommige der aangevoerde plaatsen te doen hebben met een schriftcitaat, aan een der codices met Westerschen tekst (I-tekst) ontleend, *Resch*' onderzoekingen geven ons toch wel recht om te zeggen: de neiging om te stereotyppeeren werkt nog lang na.

Daarnaast wijs ik op een feit van anderen aard. *Eusebius* heeft in het 3e boek zijner Kerkgeschiedenis allerlei aanwijzingen omtrent het ontstaan der evangelën gegeven. Daarbij vallen verschillende dingen op. H. E. III 37, spreekt *Eusebius* over *Quadratus* en vermeldt uitdrukkelijk, dat er in dien tijd velen waren, die als evangelist optraden en o. a. begeerden τὴν τῶν θείων εὐαγγελίων παραδιδόναι γραφήν. Die uitdrukking spreekt door de tegenstelling, die ze onderstelt. Destijds werd het gewoonte — men mag wel vermoeden, dat de bedoeling is: anders dan voorheen — de geschreven evangeliën aan degenen, die deze prediking van Christus nog niet gehoord hadden over te geven; m. a. w. de colportage kwam op. Daarnaast kan gesteld, wat we IV, 8 van *Hegesippus* lezen. Hij was de man, die τὴν ἀπλανῆ παράδοσιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος te schrift stelde. Nu gaat het hier natuurlijk niet om de evangelische stof. Ik wil er dan ook niet meer uit afleiden, dan dat er langen tijd genoegen was genomen met een ongeschreven traditie. En dat dit zeker de bedoeling is blijkt uit hetgeen *Eusebius* III. 39 van *Papias* zegt: *Papias* heeft geput ἐκ παραδόσεως ἀγράφου. Een soortgelijk bericht geeft IV. 21 van *Irenaeus*, terwijl IV. 22 gemeldt wordt, dat *Hegesippus* ook putte ἐξ Ἰουδαικῆς ἀγράφου παραδόσεως. Nog dient hier aangestipt, dat *Eusebius*

uitdrukkelijk vermeldt, dat slechts twee apostelen een evangelie hebben geschreven (III. 24, waarschijnlijk echter een mededeeling post eventum), dat hij in hetzelfde hoofdstuk meedeelt, hoe de apostelen weinig moeite maakten περὶ τὸ λογογραφεῖν, dat hij ter zelfder plaats naast de apostelen en de 70 noemt μυρίοι φοιτηταί, dat van Lukas wordt aangevoerd (III. 24), dat hij met Paulus verkeerde en de ὁμιλίαι der andere apostelen gebruikte, terwijl misschien ook het soortgelijke getuigenis III. 4 zoo mag worden uitgelegd (blijkens δι' ἀκοῆς), dat *Eusebius* den proloog van Lukas' evangelie van mondelinge overlevering opvatte. Eindelijk valt op, dat παράδοσις bij *Eusebius* telkens terugkeert. Op dezelfde wijze komt ook αὐτοπτης, natuurlijk een correlaat van het παραδιδόναι, nog al eens bij *Eusebius* voor (III, 32, 36, 39). Trouwens ook dit reikt terug naar het N. T. Lk. 1 : 2; Joh. 19 : 35; 1 Kor. 9 : 1; Joh. 1 : 1. Nog andere getuigenissen konden worden genoemd. [1]) Ik bepaal me hier tot de 2 genoemde boeken van *Eusebius*' kerkgeschiedenis. Ik weet, dat over elk der bedoelde plaatsen heel veel te zeggen zou zijn, maar ik mag er toch zeker wel uit afleiden, dat de heugenis aan mondelinge overlevering tot in het begin van de 4e eeuw heeft voortgeduurd.

Zoo komen we tot dit resultaat. Er heeft aanvankelijk bestaan een prediking over het werk van Christus, een prediking, die naar de omstandigheden het eischten, in het Arameesch of in het Grieksch werd gehouden. Die prediking heeft in verband met de in dien tijd zeer sterke neiging tot stereotypeeren al heel spoedig een vasten vorm gekregen, zoowel bij de heidenchristenen als bij de Jodenchristenen. Zij gaf de feiten van het optreden van Johannes den Dooper tot aan de hemelvaart. Of anders gezegd gebeurtenissen, waarvan ook de groote schare getuige was geweest en die naar Gods bedoeling blijkbaar vóór alles bekend moesten zijn. Een vaste reeks van feiten en woorden werd van het begin af aan door velen geweten. Toen nu de apostelen en de ooggetuigen ouder werden, heeft de Heilige Geest in verband met het feit, dat de belofte van Joh. 14 : 26, die de apostelen gold, niet voor nieuwe personen

[1]) Over stereotypen in de oud-Christelijke kunst, zie bv. *Leclercq*, Manuel d' Archéologie Chrétienne, I, (1907), bl. 110 vlg.

van kracht was, voor de opteekening zorg gedragen. Die opteekening geschiedde op drie zeer verschillende plaatsen, maar droeg, wijl het niet anders was dan het te boek stellen van een stereotype prediking, in hoofdzaak overal hetzelfde karakter. Daarnaast laat zich het „*Sondergut*" zeer gemakkelijk verklaren. Dat hangt in de eerste plaats samen met het zeer verschillend doel, dat de drie evangelisten beoogden, waarvan trouwens de evangeliën al de sporen vertoonen. Andere dingen hangen saam met de plaats van schrijven. In Palestina zal men nog lang gesproken hebben van den indrukmakenden tocht der wijzen uit het oosten. Lukas zal de geboorte verhalen op de een of andere manier van Maria hebben vernomen. Alles wat met de geboorte van Jezus samenhangt, bleef beperkt tot zeer kleinen kring. Hier kan opzettelijk onderzoek der evangelisten worden aangenomen. In weer andere gevallen heeft men te rekenen met den opzet en de rangschikking of dergelijke individueele dingen.

Was de tweebronnenhypothese gegrond, dan zouden we nog veel meer gelijkheid in de synoptici verwachten. Deze onderstelling kan alleen worden gehandhaafd, als men een zeer ingewikkeld proces aanneemt en allerlei dingen worden aanvaard, die uit geschiedkundig oogpunt onwaarschijnlijk, om niet te zeggen onmogelijk zijn. En eindelijk de laatste bron blijft toch altijd weer mondelinge overlevering [1]. De traditiehypothese laat bij het licht der nieuwere onderzoekingen ruimte voor een gelijkheid en voor een onderscheid, zooals we dat in de evangeliën vinden. En haar eenvoudigheid is haar beste aanbeveling. Alleen kan worden mogelijk geacht, dat Lukas Markus gebruikte.

Aan het slot dient nog eens met nadruk verklaard, dat met het bovenstaande volstrekt niet alle kwesties zijn opgelost, of zelfs ook maar onder de oogen gezien. Wat hier gegeven is, wil niet meer zijn dan het bieden van enkele gezichtspunten.

---

1) Het is merkwaardig, dat ook voorstanders van de tweebronnenhypothese toch telkens weer tot het aannemen van mondelinge traditie zelfs van stereotype traditie komen. Zie bv. *Allen*, Mt., 3e dr., bl. 113 onderaan; *Bousset*, Kyrios Christos, 1913, bl. 11, 41 vlg.; *Dell*, Z. N. T. W., 1914, bl. 46 vlg., *Wendland*, Literaturformen, bl. 259 (193) vlg.

NIEUWERE HOMILETISCHE LITERATUUR

DOOR

DR. T. HOEKSTRA.

Een Amerikaansche Homiletiek.

Het werk, dat ik thans bij de lezers van dit tijdschrift wil inleiden en ga aanbevelen, is geschreven door David James BURRELL, Doctor in de Theologie en in de Rechten, predikant aan de Marble Collegiate Church te New-York. Onder den titel *The Sermon, its construction and delivery* is het in 1913 verschenen bij de Fleming H. Revell Company te New-York. Het is ruim 300 bladz. groot en kost anderhalve dollar.

Het boek is voor het grootste deel ontstaan uit voorlezingen over Homiletiek gehouden aan het Theologisch Seminarie te Princeton en later, gerevideerd, gebruikt als James Sprunt Lectures aan the Union Theological Seminary of Richmond, Virginia.

Wat inrichting en standpunt betreft wijkt deze Homiletiek zeer af van de Duitsche werken in den vorigen jaargang door mij besproken. Terstond, bij den eersten oogopslag valt het onderscheid op tusschen den Duitschen en den Engelsch-Amerikaanschen geest. Heel de bouw van het boek is echt practisch-Amerikaansch. [1]) Zóó zou een Duitscher het niet kunnen doen. Hier is geen sprake van historische beschouwingen, afgetrokken probleemstellingen en geleerdheidsvertoon. Echt nuchter, terstond de koe bij de horens pakkend, wordt gevraagd wat een preek is en wat de geschiktste manier is om een preek te maken en voor te dragen.

Er is echter nog een punt van verschil dat in 't oog springt. In haast alle Duitsche Theologische literatuur, hetzij ze behoort

---

[1]) Dit is ook het geval in werken als:
PHELPS. Theory of Preaching.
BROOKS. Lectures on Preaching.
PATTISON. The making of the Sermon.

tot de orthodoxe richting hetzij ze tot de moderne groep moet gerekend worden, voelt ge aanstonds dat ze op den bodem der Luthersche Reformatie staat, terwijl men in een groot gedeelte van de Engelsch-Amerikaansche Theologische litteratuur niet alleen van Rechts maar ook bij Links bespeurt de nawerking van den Gereformeerden geest, een onderstroom van Calvinistisch gedachtenleven. Omdat het Gereformeerd beginsel ook in dit boek merkbaar is, trekt zulk een Homiletiek een Hollandsch Gereformeerde onwillekeurig aan.

Burrell geeft na een Inleiding, waarin hij de preek definieert, een zevental hoofdstukken, waarin de volgende zaken besproken worden: I. Teksten en Onderwerpen. II. De Schets van de preek. III. Het Lichaam van de preek. IV. Taal en Stijl. V. De Voordracht. VI. Het wekken van attentie. VII. „Pulpit Power".

Het is mijn voornemen op enkele belangrijke gedeelten opmerkzaam te maken en ondertusschen enkele beschouwingen over licht- en schaduwzijden van dit werk in te vlechten.

Op de eerste bladzijde van de Inleiding wordt door BURRELL de preek omschreven als *een toespraak tot een gemeente over religieuze onderwerpen, van het standpunt der H. Schrift, met het doel menschen te overreden.*

Een preek, en de Schrijver legt hier terecht nadruk op, is een *toespraak;* geen verhandeling. Daar zijn predikanten die mooie verhandelingen over met godgeleerdheid of zedekunde in betrekking staande onderwerpen aan de hoorders voorlezen, maar dat is geen preeken. Een preek is een toespraak, rechtstreeks tot den hoorder gericht, een „stoot" met het zwaard des Woords.

Het is een toespraak *tot een gemeente*, tot een vergadering van menschen die bijeengekomen zijn om over religieuze waarheid te hooren.

Het is een toespraak handelend *over religie.* Een prediker die den kansel gebruikt tot het behandelen van wijsgeerige onderwerpen, misbruikt dien. De prediker moet het Evangelie brengen. Het Evangelienieuws, dat hij brengt, is, dat God de wereld alzoo liefgehad heeft, dat Hij zijn eengeboren Zoon gezonden heeft opdat een iegelijk die in Hem gelooft niet verderve maar het eeuwige leven hebbe.

Het is een toespraak *van het standpunt der H. Schrift.* De bedienaars van het Evangelie steunen op autoriteit; hun hoogste autoriteit ligt in de H. Schrift als het geinspireerde Woord van God. De menschen komen niet in de kerk om te hooren wat de dominee over dit of dat persoonlijk denkt, maar wat hij — als een man die zijn tijd en kracht wijdt aan de studie van de Schriften — heeft gehoord wat God er van zegt.

Het is een toespraak *om op de menschen in te werken*, om ze te overreden en te overtuigen. Het is het doel van de preek den onbekeerden zondaar tot schulderkentenis en bekeering te brengen; voorts beoogt de prediking de heiligmaking van den individueelen mensch en de sociale reformatie in de maatschappelijke samenleving. Het Evangelie is een zuurdeeg dat heel het deeg doorzuurt, 't is een boodschap van verzoening gericht tot heel de wereld. Om dat woord in heel de wereld te doen werken, neemt Christus menschen in zijn dienst. O zeker, God kon de wereld wel „evangelize" zonder ons; maar het is zijn nederbuigende goedheid dat Hij aan zijn dienaren het voorrecht schenkt om zijne medearbeiders te zijn.

Zonder twijfel is er in deze omschrijving van de preek door D. J. BURRELL veel wat het Gereformeerd bewustzijn aangenaam aandoet. Volkomen juist is het standpunt dat de preek een toespraak, geen „essay" is, dat het Woord Gods gepredikt, verkondigd, niet van een papier voorgelezen moet worden. Vooral treft het ons dat de Schrijver zonder restrictie de H. Schrift erkent te zijn het Woord van God. Bij de Duitsche godgeleerden en predikanten heeft de critiek zooveel schade gedaan; verreweg de meesten staan principieel op het standpunt der „historische" critiek; er is nog al onderscheid hoe ver men op den weg der critiek meewandelt, enkelen maar een klein eindje, sommigen heel ver, en het is vaak moeilijk aan te geven op welken graad van de thermometer der critiek een bepaald theoloog staat. Voor BURRELL echter is zonder reserve de H. Schrift het Woord van God. Hij peutert niet met het ontleedmes in de vrucht maar zet, naar Da Costa's woord, zijn tanden in de appel.

Op het gevoelen van Dr. BURRELL aangaande het wezen van de preek is m. i. vooral een drietal punten aan te merken. Vooreerst wordt niet voldoende in het licht gesteld dat de preek

een toespraak is die door den dienaar als ambtsdrager, in Christus' naam, volgens mandaat voor den hoogsten Leeraar, wordt gehouden. De preek is een *ambtelijke* verkondiging des Woords in *het midden van de gemeente des Heeren.* En hier kom ik tot het tweede punt. Daar is wezenlijk onderscheid tusschen Evangelieprediking onder heidenen of ongeloovigen in de christenlanden en Evangelieprediking in de gemeente des Heeren, tusschen „Missions-" of „Evangelisationspredigt" en „Kultuspredigt." De ambtelijke prediking wordt gebracht aan de gemeente die saamvergaderd is, die den Heiland reeds heeft leeren kennen. En hiermee hangt samen een derde punt. Het gaat niet aan het doel der prediking te omschrijven als „to persuade"; naar de H. Schrift zijn de ambtsdragers gegeven tot de *οικοδομη*, den opbouw van de gemeente, en het doel van de bediening des Woords is in de eerste plaats de stichting, opbouw, intensieve ontwikkeling van de gemeente, en pas in de tweede plaats de toebrenging van hen die in de gemeente nog onbekeerd zijn. Het is zeker onder invloed van het Methodisme dat Dr. BURRELL op pag. 102 schrijft: Our business is, before and above all, to bring the unconverted to Christ.

Het eerste hoofdstuk handelt over Teksten en Onderwerpen. Dr. BURRELL, die om verschillende practische redenen het gebruik van teksten voor de preek wil handhaven, acht het niet gewenscht bij de keuze van de preekstof zich, gelijk vele Duitsche homileten, VAN OOSTERZEE en sommige predikanten onder ons gewoon zijn te doen, bij den gang van het Kerkelijk Jaar aan te sluiten. Men mag de keuze van een tekst of onderwerp niet overlaten aan het toeval, maar kan zich laten leiden door verschillende gezichtspunten. Men kan een tekst nemen die ons aan de hand gedaan wordt door gebeurtenissen die in de gemeente voorkomen (plotseling sterfgeval, epidemie, enz.) of die buiten de gemeente of buiten het vaderland, op het groote wereldterrein, plaats hebben, zoo bv. oorlog en vrede. Worden deze onderwerpen behandeld, dan moeten ze in de preek altijd worden beschouwd bij 't licht van het kruis, sub specie crucis. Voorts kan men zich in de tekstkeuze laten leiden door een plan van behandeling dat men van te voren uitgedacht heeft.

En eindelijk kan men ook een tekst nemen waartoe men zich bijzonder aangetrokken gevoelt.

Jonge predikers meenen in het begin van hun ambtelijke loopbaan wel eens dat ze te weinig preekstof zullen hebben. Spoedig echter merken zij dat zij *embarras de richesses* hebben. Laat de prediker er voor zorgen dat hij uit dien rijkdom niet steeds onderwerpen van één bepaald soort kiest of teksten van een bepaald genre buitengewoon laat domineeren. PATTISON zegt in zijn werk *The Making of the Sermon:* „Elke prediker staat bloot voor de fout dat hij leerstellingen verwaarloost die noodzakelijk behandeld moeten worden, karakters die hij behoorde te bestudeeren, en dikwijls geheele boeken van Gods Woord die toch wel waard zijn verklaard te worden. Onze prediking is dikwijls eenzijdig. En wij moeten juist alles, leer, voorschrift, geschiedenis, type, psalm, spreuk, ervaring, waarschuwing, belofte, enz. kortom den ganschen inhoud van het geinspireerde Woord, binnen den kring van onze prediking trekken".

In ditzelfde hoofdstuk biedt Dr. BURRELL aan het slot enkele opmerkingen over Teksten en Onderwerpen. Geen predikant zal deze bladzijden zonder zegen lezen. Hij houdt den spiegel u voor waarin ge uw fouten en gebreken in het preeken leert kennen — dat is voor een dominee een onschatbare weldaad! — en hij spoort u aan u te corrigeeren. Ook wijst hij er hier en in ander verband steeds krachtig op dat de gekruiste Christus de hoofdinhoud van de prediking moet zijn. De roode draad moet door heel de preek heengeweven zijn. Een prediking zonder Christus is geen Evangelieprediking. Ds. Jan van Andel zou zeggen: Dat is een Jodenpreek.

Het tweede hoofdstuk draagt tot opschrift: The Outline of the Sermon. Aan het maken van de preek gaat het maken van de schets vooraf. Het is niet gewenscht en dooft bij den prediker de originaliteit, wanneer hij een schets van een ander gebruikt. Er moet een hoofdidee zijn dat heel de schets beheerscht en in de onderscheidene deelen logisch wordt uitgewerkt, zoodat de bewijsvoering overtuigend is en de preek een stoot is, die treft.

De eigenaardige vorm, die een schets heeft, staat vooral in

verband met de bepaalde klasse van preeken, waartoe de te vervaardigen preek behoort. Er zijn drie soorten preeken: nl. Topical, Textual en Expository-sermons.

Een „topical sermon" is een preek waarbij de tekst alleen het thema aan de hand doet, terwijl de verdere uitwerking van het thema min of meer onafhankelijk van den tekst geschiedt.

Een „textual sermon" is een preek waarbij niet alleen het thema maar ook de hoofdverdeelingen in de uitwerking van het thema aan den tekst zijn ontleend.

Een „expository sermon" is een preek waarbij de tekst niet alleen aangeeft het thema, maar ook het geheele plan en den logischen gedachtengang.

Tegen deze indeeling van Dr. Burrell heb ik overwegend bezwaar. Naar ons oordeel moet de preek zijn een bedienen *van het woord van God* *διακονια του λογου* (Hd. 6 : 4). Dikwijls legt de Schrijver er zelf den nadruk op dat de prediker en de gemeente in de overtuiging moeten staan: wat hier gepredikt wordt, is Gods Woord. Deze eisch kan alleen tot zijn recht komen wanneer in de vergadering der gemeente de H. Schrift wordt verklaard en toegepast aan de harten in overeenstemming met de geestelijke nooden der gemeente.

Is dit zoo, dan is de „topical sermon" veroordeeld, omdat door eenzijdige toepassing van de synthetische methode het Woord Gods, in de H. Schrift geopenbaard, op den achtergrond komt. Het wordt een „mottopreek", die misschien wel des predikers combinatievermogen in helder licht stelt, maar het Woord Gods verdonkert.

De „textual sermon" schijnt naar de omschrijving minder dien naam te verdienen dan het eigenlijk het geval zou moeten zijn. Deze „textueele" preek laat niet den tekst tot in bizonderheden tot zijn recht komen, maar ontleent aan den tekst alleen de hoofdidee en voornaamste deelen. Ze is in 't wezen der zaak meer thematisch dan textueel.

Er blijft dus, zal de preek inderdaad bediening *des Woords* zijn, niets anders over dan de „expository sermon", waarbij de inhoud van de preek geput is uit den tekst. Het thema is dan een weergave van de hoofdgedachte van den tekst, en de deelen representeeren de voornaamste gedachten van den tekst,

onderling gecoördineerd en samen gesubordineerd aan het thema. Deze methode eischt wel eenige inspanning van het denken en homiletische vaardigheid, maar doet de preek zijn *ex Scriptura hausta* en tegelijk beantwoordend aan de eischen der logica.

Het is niet juist, wanneer Dr. Burrell pag. 71 schrijft: As a rule, the text itself provides only the theme and not the framework of the sermon; when then is purely topical.

Dat zoowel aan Schriftmatigheid als aan logische eischen bij deze methode te kort gedaan wordt, blijkt uit de voorbeelden die de Schrijver geeft. Zoo bv. de schetsen over Joh. 3 : 16. Naar de 3 methoden worden schetsen gegeven als volgt:

First: Topical.

The theme of topic is Justification by Faith.

Any plan of treatment may be adopted without special reference to the text.

Second: Textual.

The theme is the same.

Divisions: suggested by the text:

1. God's love.
2. Its measure.
3. The purpose of it.

Third: Expository.

The theme is the same.

Outline: following the precise order of the text:

1. God.
2. God is love.
3. God loved the world.
4. God so loved the world that He gave His only begotten Son to redeem it.
5. The efficiency of this redeeming love is conditioned on faith.
6. The outcome of faith is everlasting life.

In de eerste plaats komt hier de Schriftmatigheid in het gedrang. Het thema van Joh. 3 : 16, waar de grootheid van de liefde Gods tot de wereld wordt geteekend, kan toch niet zijn: de rechtvaardiging door het geloof. Eerder zou dit thema passen op Rom. 3 : 21 en 22 of dergelijken tekst. Het specifieke van Joh. 3 : 16 gaat aan den hoorder, die *Schriftverklaring* verlangt, voorbij.

Maar logisch bezwaar is er niet minder. Het is toch uit logisch oogpunt minder gewenscht gelijk in de textual method geschiedt, Gods liefde en de mate van die liefde te coördineeren, wijl toch deel 2 logisch aan deel 1 behoorde gesubordineerd te zijn. De verdeeling naar de derde methode geeft een verkapte analytische behandeling. Toch was dit niet noodig geweest. Het is zeer goed mogelijk bij dezen tekst een verdeeling te hebben, waarin alle deelen van den tekst tot hun recht komen en zij tegelijk alle gesubordineerd zij naan het thema.

„Het lichaam van de preek” is het opschrift van het derde hoofdstuk. Het lichaam van de preek kan uiteengelegd worden in 3 deelen: exordium, argument, peroration. Over het exordium en vooral over de peroratie worden schoone en behartigenswaardige dingen gezegd. Ge voelt het, hier spreekt een man die door een langdurige praxis is gevormd. DR. BURRELL heeft dan ook reeds meer dan veertig dienstjaren achter den rug. Ik zou elken predikant wel willen raden de opmerkingen in betrekking tot de peroratie (pag. 192 v.v.) met aandacht te lezen, te herlezen en voor het meerendeel in practijk te brengen.

Van het onderdeel dat *The Argument* tot titel voert, kan ik tot mijn spijt hetzelfde niet zeggen. De Schrijver noemt het stuk van de preek dat er na Inleiding en Slot overblijft, de groote middenmoot, de eigenlijke preek dus, *The Argument, het Bewijs*. Het Lichaam van de preek dat voor ons een logisch geordende verklaring en toepassing van een gedeelte der H. Schrift is, wordt voor BURRELL een bewijsvoering, uitgaande van een of ander prius, om door middel van demonstratie en refutatie, de waarheid, die behandeld wordt, te bewijzen en den hoorder op deze manier in den middellijken weg te dwingen die te aanvaarden. BURRELL gaat niet mee met hen die er van overtuigd zijn, dat de tijd voorbij is, dat de preek als een bewijs moet beschouwd worden. „Zoolang er nog één zondaar op aarde is die het Evangelie van Christus verwerpt, zoo lang zal het noodig zijn „de redelijkheid der religie” te bewijzen, ten einde hij het Evangelie moge aannemen.” In aansluiting aan dit uitgangspunt is heel dit onderdeel met de noodige wijzigingen ingericht naar het schema, dat Logica en Rhetorica gewoon zijn te geven.

Tegen deze opvatting rijzen echter onderscheidene bezwaren.

Ten eerste. Ook hier blijkt luce clarius dat door den Schrijver het onderscheid tusschen „Missionspredigt" en „Kultuspredigt" geheel verwaarloosd wordt. De menschen, voor wie de bedienaar des Evangelies optreedt, zijn, naar zijn beschouwing, een gemengde hoop volks, maar vormen niet de gemeente van den Heere Jezus Christus. Er wordt verondersteld, dat de hoorders *niet* gelooven.

Ten tweede. Het gevoelen van Dr. Burrell geeft aanleiding tot de meening dat de waarheid van het Evangelie met redelijke gronden te bewijzen is en inzicht in „de redelijkheid der religie" den mensch tot het geloof zou moeten brengen. Op een andere plaats spreekt hij wel met Paulus van de dwaasheid van het Evangelie des kruises, maar die „dwaasheid" wordt bij Dr. Burrell's opvatting toch eigenlijk illusoir.

Ten derde. Er is groot gevaar dat deze beschouwing een andere, ongereformeerde en onschriftuurlijke, involveert, nl. dat de werking van den H. Geest bij de bediening des Woords op den achtergrond komt en de argumentatie van den prediker op den voorgrond. En de Schrift leert toch dat het geloof is *een gave Gods.* Paulus plant, Apollos maakt nat, maar God geeft den wasdom.

Ten vierde. De opvatting van de preek als *bewijs* leidt tot saecularisatie van de prediking, tot volstrekt domineeren van Rhetorica en Logica. De prediker wordt dan een advocaat of politiek redenaar die met klem van argumenten zijn stelling voor het auditorium bewijzen moet. Tal van voorbeelden, door Dr. Burrell aangevoerd, zijn — volkomen consequent — aan de parlementaire en juridische welsprekendheid ontleend. Ja, op pag. 257 schrijft hij zelfs: „Wat is preeken? 't Is een pleiten voor de rechtbank. Onze cliënt is Jezus van Nazareth. Onze rechtszaak: Deze Jezus is de Christus. Onze jury: het volk. Ons doel: hen te overtuigen."

Deze opvatting leidt beslist tot denatureering van de bediening des Woords.

In de hoofdstukken vier tot zes behandelt de Schrijver onderwerpen die gewoonlijk onder de *Pronunciatio* worden saamge-

vat. Het bedekt of onbedekt voorlezen van een geschreven preek acht hij zeer verkeerd. Omdat de preek een toespraak is en geen verhandeling, moet ze niet voorgelezen of gedeclameerd, maar gesproken worden. BURRELL acht het 't best dat na de conceptie van de schets en het uitschrijven van de preek alleen de gedachtengang wordt gememoriseerd en de vorm, waarin de gedachten uitgesproken worden, aan het oogenblik wordt overgelaten. Met het oog op den voortreffelijken inhoud van de prediking en den eisch dat de preek. ook naar den vorm, literarisch, het beste geve wat geboden kan worden, zou ik prefereeren, dat de geschreven preek in het geheugen wordt geprent en dan op den kansel niet als een lesje wordt opgezegd maar *vrij gereproduceerd*. Aanvankelijk moge deze methode nog al inspanning kosten, na eenige oefening zal blijken dat het wel meevalt en de bezwaren niet zoo groot zijn als men aanvankelijk dacht.

In het slothoofdstuk worden schoone gedachten geboden over *Christ, our Model*. Hoewel we niet zouden durven ontkennen, dat DR. BURRELL aan de fout van SHELDON *In his steps* zich schuldig maakt en Jezus meer als model dan als Leermeester, de prediker meer als imitatie dan als leerling van Jezus wordt voorgesteld, bevat dit hoofdstuk toch vele treffende opmerkingen.

Wanneer we thans aan het slot van dit opstel ons oordeel samenvatten, kunnen we dankbaar erkennen het vele goede, dat DR. BURRELL ons in dit boek schonk. Ik durf met vrijmoedigheid onzen predikanten aanraden het aan te schaffen. Het gaat hierin boven vele Homiletieken van de laatste jaren uit, dat het de autoriteit van de H. Schrift, van Oud en Nieuw Testament, als Gods Woord handhaaft en Christus als inhoud en middelpunt der prediking voorstelt. Bezwaar hebben we tegen de „methodistische" aderen, die door het werk heenloopen. Ook is het een leemte, dat aan de psychologische zijde van de preektheorie te weinig aandacht is geschonken. Uit dit laatste oogpunt geeft, *methodisch* genomen, NIEBERGALL ons meer.

Dankbaar zijn we, niet voldaan.

We blijven vragen om een Homiletiek naar Gereformeerde belijdenis.

RECENSIËN.

Die israelitischen Propheten, von Professor Dr. Lic. Wilhelm Caspari.
Leipzig, Quelle & Meyer. 1914. 156 bldz. Geb. Mk 1.25.

Wie over de profeten des Ouden Verbonds iets wil lezen dat hem op beknopte wijze in prettig leesbaren vorm op de hoogte brengt van de voornaamste problemen die zich voordoen en van de beschouwingen die zich gevormd hebben, die schaffe zich dit goedkoope, handige boekje aan. De kooper heeft daarbij het voordeel ingelicht te worden door een man die een eigen kijk op de dingen heeft, en die wat hij meedeelen wil op eigen wijze weet te zeggen. Het boekje is populair ; het vormt een deeltje van de serie „Wissenschaft und Bildung", een bibliotheek van populaire monografieën uit allerlei terreinen der wetenschap (in den geest van de verschillende seriën der Hollandia-drukkerij) ; maar het steunt op een ondergrond van dege studie.

Een kort overzicht van den inhoud toone wat rijke stof hier geboden wordt.

Hoofdstuk I heeft tot titel „Der volkstümliche Prophetismus".

Hoofdstuk II behandelt „Formen des prophetischen Vortrags".

Hoofdstuk III geeft „Die Persönlichkeiten" ; een zeer rijk hoofdstuk waarin voortreffelijke korte karakterschetsen van de personen en het optreden der onderscheidene profeten gegeven worden.

Hoofdstuk IV bespreekt „Die Schriften".

Hoofdstuk V luidt „Der Geist."

Registers van behandelde loci en van namen en zaken besluiten het geheel en vergemakkelijken het zoeken.

Het spreekt vanzelf dat mijne aanbeveling allerminst beduidt dat ik met den schrijver in alles instem. Er is integendeel zeer veel waarin ik met hem van meening verschil. Met name kan ik niet meegaan met zijn principiëelen opzet, alsof het Profe-

tisme historisch in drie soorten is te onderscheiden, n.l. het ordinaire, het individueele en het secundaire. De hierin veronderstelde ontwikkelingsgang, dat het profetisme der corypheeën als Jesaja en Jeremia zich uit een populair profetisme van lager orde zou hebben opgewerkt, doet tekort aan het profetisch zelfgetuigenis dat zij van God geroepen zijn om eene Goddelijke openbaring den volke bekend te maken. Ik kan hier echter nòch op dit nòch op eenig ander punt ingaan om twee redenen: 1e wijl ik dan de grens van eene recensie verre zou moeten overschrijden, 2e wijl de schrijver — zooals in een populair boekje begrijpelijk is — zich over het algemeen van het geven van gronden onthoudt, waardoor eene vruchtbare wetenschappelijke discussie uitgesloten is.

Maar zoolang wij van onzen kant nog geen studie over de profeten hebben kan ik het boekje van Caspari als een voortreffelijk oriënteeringsmiddel van harte aanbevelen.

G. CH. AALDERS.

DS. G. DOEKES. **De beteekenis van Israëls val.** Commentaar op Romeinen IX—XI.
Nijverdal, E. J. BOSCH, 1915.

Wij hebben dit werk van *Ds. Doekes* met zeer veel genoegen ontvangen en gelezen. Van wetenschappelijke bestudeering van het N. T. blijkt onder ons veel te weinig. En het moet daarom een feit van beteekenis worden geacht, dat dit werk verscheen en dat in dit boek zooveel uitnemends valt te prijzen.

Wilde ik dit groote boek (332 bl.) bepaald bespreken, dan zou ik het op den voet moeten volgen en had ik veel meer ruimte noodig, dan een recensie toelaat. En daarom, hoewel het boek alleszins een uitvoerige behandeling zou verdienen en ik wel lust zou hebben op tal van onderdeelen nader in te gaan, zoowel om van den schrijver te verschillen (bv. in de verklaring van *οὐκ ἐξ ἑνός* Rom. 9 : 10) als om met hem mede te gaan (bv. bij de verklaring van *πᾶς 'Ισραχήλ* 11 : 26), zal ik hier toch van alle bijzonderheden afzien en ga ik alleen op de hoofdzaken in, eerst om te zeggen, wat ik in deze studie bijzonder meen te moeten loven, dan om een paar dingen te

noemen, waarin ik een andere meening ben toegedaan.

Een zeer groot voordeel acht ik het, dat *Ds. Doekes* voldaan heeft aan den eersten eisch, die m. i. aan de exegese behoort te worden gesteld, door de leidende gedachte op te sporen en van alle zijden toe te lichten. Hier is inderdaad, wat wel eens genoemd is, synthetische exegese gegeven. En ik geloof, dat, behalve in een enkel opzicht, waarop ik straks terug kom, de schrijver wel het gevaar ontgaan is, dat bij synthese altijd dreigt, nl. om de onderdeelen te vervormen naar eigen opgevatte meening.

Dit laatstgenoemde is vooral bereikt, en daarmee kom ik tot een tweede voordeel van dit boek, doordat *Ds. Doekes* telkens begint met streng grammatische exegese. Dat is steeds het beste voorbehoedmiddel tegen invallende gedachten en voorop gezette meeningen.

Een derde voordeel is gelegen in de groote zelfstandigheid van den schrijver. Hij wil zeker van anderen leeren, maar geeft toch zijn eigen exegese. Daardoor blijft zijn arbeid frisch en laat hij zich aangenaam lezen. Dat daardoor ook groote exegeten wel eens een veer moeten laten, spreekt van zelf. Het trof mij, dat met name *Th. Zahn* nog al eens wordt bestreden. Verwonderen doet mij dit niet. Want al is *Zahn* m. i. zeker de grootste onder de thans levende N. Ttici, zijn Luthersch uitgangspunt komt, voor wie er acht op geeft, telkens boven en wat daarmee samenhangt, kan door ons niet worden aanvaard. Nu zal dat in hoofdstukken als Rom. 9—11 vaker uitkomen, dan bv. in de evangeliën.

Dan noem ik hier nog, dat duidelijk blijkt, hoe de prijsvraag, waarop *Ds. Doekes* zijn studie inzond, vroeg: een exegetisch-dogmatisch-praktische behandeling van Rom. 9—11. Dogmatische en ook meer praktische gedeelten vindt men verscheidene (bv. bl. 80, 116, 316). Misschien was het goed geweest, als de woorden van de prijsvraag ook in het voorbericht of op het titelblad waren vermeld. Want een kommentaar alleen is dit boek eigenlijk niet.

Ik zou ook eenige punten noemen, waarover ik meen anders te moeten oordeelen als *Ds. Doekes*. Dat is allereerst de opzet, die m. i. te uitsluitend dogmatisch is. *Ds. Doekes* acht de hoofd-

gedachte te liggen in de beteekenis van Israëls val (bl. 21). Ik wil dit niet geheel ontkennen, maar wel bestrijd ik, wat op bl. 17 staat: „De Apostel wil ons hier (IX) leeren, welke beteekenis Israëls val heeft voor de waarheid der predestinatie" enz. Dit hangt samen met wat bl. 13—15 is betoogd, dat in deze capita van geen raadsel sprake is. Ik zou hier willen onderscheiden. Zeker, er is geen raadsel quoad Deum, maar er is wel een raadsel quoad hominem. *Ds. Doekes* heeft m. i. te veel over het hoofd gezien, dat Rom. 9 : 1—5 wel degelijk spreekt van een zielestrijd. Dat is het raadsel quoad hominem. En Paulus vindt voor zichzelf rust en kan zijn lezers rust geven door te wijzen, op wat God hem heeft doen zien. (9 : 6 vlg.) Ik zou dan ook niet zeggen, dat Paulus de praedestinatie toelicht aan Israëls val. Dat zou zelfs eenigermate in strijd komen met het karakter der Schrift, die nooit abstrakt-dogmatische betoogen geeft, maar spreekt over konkreet historische feiten. Dat feit is hier de zielestrijd, dien Paulus heeft moeten doormaken en waarin hij overwint, doordat God hem Zijn praedestinatie nader openbaart. Maar die praedestinatie is niet het eerste, maar het tweede. Dat nu door Paulus' betoog ook a posteriori door Israëls val meer licht over Gods praedestinatie opgaat, geef ik toe. Maar dat is de zaak van achteren bezien, dat is de opzet niet.

Een tweede opmerking betreft den door *Ds. Doekes* gebruikten tekst. Die is blijkens bl. 28 noot, een *Gebhardt* d. w. z. een *Tischendorf* en dus een verouderde tekst. De noten geven hier en daar afwijkende lezingen van *Tregelles* en *Westcott-Hort* terwijl nu en dan ook codices worden genoemd. M. i. mag een dergelijke methode niet gevolgd. Liefst zou ik in een werk als dit, alle tekstkritiek achterwege laten en eenvoudig een doorsneetekst d. w. z. *Nestle* volgen. Wil men dat niet, dan moet men zelf als tekstkriticus optreden, maar dan ook alleen naar handschriften oordeelen. Dat laatste is evenwel tegenwoordig vrijwel onmogelijk. Dan heb ik bezwaren tegen de vertaling. *Ds. Doekes* is ook hier zelfstandig en houdt zich niet aan de Statenvertaling. Rom. 9 : 5 bv. wordt door hem zeer terecht anders weergegeven. Maar toch heeft hij zich zoo nauw mogelijk aan de Statenvertaling aangesloten. Daardoor heeft zijn werk

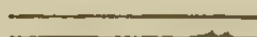
niet alleen dat tweeslachtige, die verbinding van oud en nieuw gekregen, die aan elke herziening kleeft, maar zijn ook dingen blijven staan, die beslist moesten zijn veranderd. Was bv. 9:2 vertaald: *dat mij een groote smart is*, dan had de schrijver wellicht meer gevoeld van het door mij aangeduide probleem. 9:4 heeft de verklaring terecht: *aanneming tot zoon*, de vert. behoudt tot *kinderen* enz.

Mijn laatste bezwaar raakt het gebruik der litteratuur. Als de modernen hier klagen, dat zij genegeerd zijn, kan ik hun geen ongelijk geven. Engelsche litteratuur heb ik niet genoemd gevonden, zelfs *Sanday* en *Headlam* niet. Men kan geen litteratuur noemen, maar als men het doet, mag men het wel wat uitgebeider doen. Vooral lijkt mij het over het hoofd zien der nieuwere modernen niet verstandig.

Zoo kom ik tot een einde. Men ziet mijn bezwaren raken meer de onderdeelen, meer de toepassing van een methode, die ik geloof te moeten prijzen. Ik zou dan ook al onze theologen — ik hoorde van voordeelige aanbieding aan de leden onzer predikantenvereeniging, maar weet er geen bijzonderheden van — willen aanraden dit boek te koopen en eens zeer nauwgezet te bestudeeren. Dat zal veel genoegen geven en kan ook nog leiden tot een paar goed onderlegde preeken.

Wij zijn *Ds. Doekes* dankbaar voor zijn arbeid en hopen, dat hij op den ingeslagen weg zal voortgaan. Wij zien al uit naar de voorzetting van de artikelen over Mattheus in dit tijdschrift, die zeker door dit boek moesten worden onderbroken.

A. F. W. G.

Kommentar zum Neuen Testament, herausgegeben von D. Dr THEODOR ZAHN.

Leipzig, A Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Werner Scholl.

Band XV **Der erste und zweite Petrusbrief und der Judasbrief** ausgelegt von D. G. WOHLENBERG.

Leipzig, 1915. LV, 334 S.; 9.50 M.; eleg. Hfz. 11 — M. [1])

De uitgave van dit werk, vóór twaalf jaar begonnen, wordt met bekwamen spoed voortgezet. Weldra zal het compleet zijn, want van slechts drie deelen wordt de verschijning nog tegemoet gezien: Handelingen, de brieven van Jacobus en Johannes, en de Apocalypse.

Van de veertien deelen, die reeds het licht zagen, zijn vijf van de hand van Zahn: Mattheus, Lucas, Johannes, Romeinen en Galaten. Vier van de vijf op den titel vermelde medewerkers bewerkten de overige. Lic. K. Horn leverde zijn aandeel nog niet. De Baselsche hoogleeraar Riggenbach verklaarde den brief aan de Hebreën. Van de overige drie, allen evenals Zahn hoogleeraar te Erlangen, bewerkte Bachmann de beide brieven aan Corinthe ; Ewald (sinds overleden) die aan Efeze, Colosse, Filippi en Filemon; terwijl Wohlenberg een commentaar schreef op Marcus, de beide brieven aan Thessalonica en de pastoraalbrieven, behalve dien, welken we thans hebben aan te kondigen.

Aan te kondigen .... kan daarmede worden volstaan? Maakt een werk als dit dan niet aanspraak op eene gedocumenteerde recensie?

Ongetwijfeld, doch van een *commentaar* is die zoo moeilijk te geven. Wie heeft den tijd èn den lust, dien geheel door te lezen? Zelfs al weet men de bezwaren, hieraan verbonden, te overwinnen, dan nog is men voor een billijke beoordeeling niet rijp. Tot de rechte waardschatting van een commentaar komt men eerst na langdurig en veelvuldig gebruik. Daarom kunnen de volgende regelen weinig meér dan een gewone aankondiging brengen.

Wie Zahns „Einleitung" kent, merkt spoedig dat Wohlenberg

---

[1]) 't Schijnt dat zelfs op den prijs van dit deel de oorlog zijn invloed laat gelden. Het 13de, dat van gelijken omvang is, werd voor 6.30 M genoteerd; het 2de en 8ste, die grooter zijn, resp. voor 8.— en 8.20 M.

zich meestal in het voetspoor van zijn ambtgenoot beweegt. Niet slechts bij de inleidingsvragen, ook in de „Auslegung" komt dit meermalen uit. Met dat al handhaaft hij zijne zelfstandigheid. Zahns opvatting van 1 Petr. 1 : 3 bv. „kann nicht als wahrscheinlich, musz vielmehr als unmöglich gelten" (S. 10).

De echtheid der drie, in dit deel uitgelegde geschriften staat voor hem vast. De moderne critiek, die den Petrinischen oorsprong van de beide brieven des apostels ontkent, den eersten in het einde der eerste of in het begin der tweede eeuw, den tweeden in veel lateren tijd laat ontstaan, wordt door hem bestreden. Wel de tweede, maar niet de eerste brief is z. i. rechtstreeks door Petrus geschreven Op grond van 5 : 12 houdt hij Silvanus voor den auteur, aan wien de apostel „ein beträchtliches Masz von Freiheit bij der Abfassung desselben einraümte, so zwar, dasz jener sich dessen bewuszt war und blieb, im Namen und aus der Person des Apostels zu schreiben" (S. XXIII). De eerste brief werd aan heiden-, de tweede aan jodenchristenen gericht. Als de apostel, 2 Petr. 3 : 1, op een eersten brief zinspeelt, kan dit om die reden „nicht unser 1 Ptr sein". Het is niet duidelijk, welke brief dan, 3 : 1, wordt bedoeld, evenmin, waarom 2 Petr. korten tijd vóór 1 Petr. moet zijn geschreven.

Een duidelijk omlijnde Schriftbeschouwing ontvangen we van den auteur niet, ofschoon bij de exegese van 2 Petr. 1 : 19—21 zich daarvoor ongezocht de gelegenheid aanbood. In het tiental verdienstelijke bladzijden, aan deze verzen gewijd, komt wel zijn hooge waardeering uit van het O. T. „Christus ist Kern und Stern aller Weissagung" (S. 201), maar op het ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι (vs 21) gaat hij niet in. Den samenhang tusschen vs 20 en 21 wijst hij aldus aan: „Dasz die Leser nicht von ihrem eigenen, natürlichen, unerleuchtenden Verstande her die Auslegung der Schriftweissagung vornehmen sollen, wird mit der Tatsache begründet, dasz die letztere ihren Ursprung nicht von unten her, sondern von oben her habe, nicht vom Wollen und der Anstrengung eines Menschen, sondern von jeweiliger Inspiration des Gottesgeistes, von Gott selbst her" (S. 210).

Dat hij echter deze inspiratie niet verstaat in Gereformeerden zin, blijkt als hij verklaarbaar poogt te maken, dat, terwijl het O. T. ervan zwijgt, Judas den twist van Michaël met den duivel

over het lichaam van Mozes vermeldt (vs 8). „Wie leicht konnte, unter Berücksichtigung dessen, was über seinen Ausgang am Schlusz des Pentateuchs zu lesen war, und unter Kombination dieses Berichtes mit dem, was Sacharja K. 3 ... erzählt war, das, was Judas hier seinen Lesern zu bedenken gibt, um das verabscheuenswürdige Tun der Libertinisten zu veranschaulichen, bei praktischer Schrifterklärung aufkommen, oder auch Bestandteil einer im Dienste frommer Erbauung stehenden Schrift werden!" (S. 304), Wat dus feitelijk hierop neerkomt, dat Judas zich heeft vergist.

Getrouw aan opzet en doel van den „Gesamtkommentar" geeft W. ook in dit deel beredeneerde exegese. Deze heeft dit voor, dat men daardoor een helder inzicht verkrijgt in den gedachtengang en het redebeleid van de heilige schrijvers; de schaduwzijde is, dat men licht er toe komt, niet de volle aandacht aan woordverklaring en begripsbepaling te wijden. Zoo laat de uitlegging van 1 Petr. 1 : 23—25 onbevredigd, omdat niet duidelijk is aangegeven, waarom λόγος, vs 24, wordt afgewisseld met ῥῆμα, vs 25. Een verdienste van deze methode is stellig, dat ze de oppervlakkigheid tegengaat. Deze commentaren laten zich niet als „Nachschlagebuch" gebruiken. Angstvallig is alles vermeden, wat ze ook maar eenigszins „übersichtlich" zou maken. Drie bladzijden achter elkaar zonder één nieuwe alinea zijn volstrekt geen zeldzaamheid. De toeleg is kennelijk, dat ge zult lezen, lezen *alles* wat over een bepaalden pericoop wordt gezegd.

W. weet u daarmede spoedig te verzoenen, wijl hij klaar en helder schrijft. Voor het gevaar, waartegen de apostel 2 Petr. 1 : 20 zijn lezers waarschuwt, „bei der Erklärung und praktischen Verwertung des ihnen vorliegendes Weissagungswortes ihre eigene Vernunft, abgelöst von der Schrift und ihrem Urheber, den heiligen Geist, schalten und walten zu lassen" (S. 209), is hij op zijne hoede. Wel blijft hij te veel bij, „die Leser" staan, en laat hij niet genoeg voelen, dat de beteekenis van het apostolisch woord verder reikt. Nagenoeg elke aanwijzing van de „praktische Verwertung" voor de geloovigen in de volgende eeuwen ontbreekt.

Een van de groote verdiensten van dezen commentaar lijkt ons'

dat er een breede plaats wordt ingeruimd voor de zg. „cruces". Neem bv. 1 Petr. 3 : 19—22. Welk een onderzoek moet er voorafgegaan zijn, eer deze veertien bladzijden konden worden geschreven. Christus heeft den geesten in de gevangenis gepredikt — vóór dat Noach in de ark ging; Christus heeft met Zijnen Geest Noach aangegord, om zijn tijdgenooten te waarschuwen, die *nu* als geesten in de gevangenis zijn: ziedaar den korten inhoud zijner welgemotiveeerde exegese, welke alleszins bevredigt, evenals die van 1 Petr. 4 : 6 : het evangelie verkondigd aan de dooden. In Babylon, 5 : 13, ziet hij niet de stad, aan den Eufraat gelegen, maar eene „allegorisch mystische Bezeichnung" van Rome. „Von einer Wirksamkeit des Apostels Petrus in Babylon weisz die gesamte alte Ueberlieferung bis ins Mittelalter hinein nichts" (S. 163).

Zahn schreef in zijn voorrede bij Mattheüs dat hij „grundsätzich" rekening hield met „die altkirchliche Auslegung", want „die bekannten Schwächen der patristischen Exegese sollten uns nicht gegen ihre hervorragende Bedeutung blind machen". Ook door W. worden herhaaldelijk de meeningen der „Väter" bijgebracht, waardoor zijn commentaar een eigen plaats inneemt onder de vele, die vroeger en later over deze brieven het licht zagen.

Schoon niet geheel voldaan, zijn we toch den auteur dankbaar voor wat hij schonk. Wie zijn werk — dat bij de reeds verschenen deelen volstrekt niet achterstaat, naar 't ons voorkomt — oordeelkundig raadpleegt zal het zelden uit de hand leggen, zonder geleerd te hebben en tot nadenken gebracht te zijn.

C. LINDEBOOM.

Gedachten over onzen diepen val en de verlossing, die in Christus Jezus is, van wijlen Docent A. STEKETEE, OOSTERBAAN EN LE COINTRE, *Goes*, 1915, 95 blz., f 0.60.

In onderscheiding van de „Gedachten van een Christendenker" is dit geschrift een herdruk van een vroeger door den auteur zelf in het licht gezonden boekske. Thans wordt het voorafgegaan door het sympathische „In Memoriam", dat Ds. Tazelaar

aan den overledene wijdde. Het boekje handelt eerst over „de verborgenheden van het Paradijs" (inzonderheid over den val), dan over „de verborgenheden van Jezus Christus", (en wel eerst over het vleesch geworden Woord, dan over den lijdenden Borg, tenslotte over den opgestanen Heiland) en eindelijk nog kort over „de verborgenheden van het nieuwe Jeruzalem." Het geheel is gehouden in den vorm van korte gedachten in den trant van de Pensées van Pascal, dien de auteur dan ook uitdrukkelijk als zijn voorbeeld noemt. En Steketee was een aan Pascal verwante geest, en geen onwaardig leerling van dezen meester. Hoe treffend is het bv. gezegd aangaande het „wonder der wonderen", de vleeschwording des Woords. „O wijzen der wereld, als gij die verborgenheid hadt uitgevonden! .... Maar nu noemt gij haar dwaasheid. Doch wat hebt gij gedaan om van zonde te verlossen en om de menschelijke natuur te verbeteren, hetgeen gij meent te kunnen? Blijft de wereld niet vol van wrevel, ja is er geen grond om te vreezen, dat zij met al uw wijsheid ten gronde zal gaan?"

Zij het boekje ook thans nog dienstbaar aan het doel, dat de auteur zich stelde: „de genegenheden der gemeente op te wekken voor Jezus Christus en dien gekruist, haar eenigen troost en roem, haar eenige blijdschap en kroon."

RIDDERBOS.

LIC. GERHARD HEINZELMANN. **Animismus und Religion.** Eine Studie zur Religionspsychologie der primitiven Völker.
Gütersloh. C. BERTELSMANN.

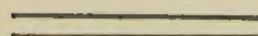
In het eerste deel van dit helder geschreven boekje geeft Lic. Heinzelmann in hoofdtrekken een beschrijving van het Animisme. De grootere werken van Nederlandsche autoren heeft hij daarbij niet verwaarloosd. Onder zijn bronnen vinden we Dr. A. C. Kruyt, *Het Animisme* en Dr. H. Visscher *Religion und sociales Leben bei den Naturvölkern.* Het instructieve werk van den Utrechtschen hoogleeraar is niet zonder vrucht door hem

geraadpleegd. Wanneer hij in het tweede deel de vraag behandelt of het Animisme een religie is of slechts een primitieve philosophie, en hij Wundt bestrijdt die, hoewel toegevend dat het Animisme kiemen van religie in zich bevat toch loochent dat het Animisme tot de godsdiensten te rekenen is, valt hij aan het eind Professor Visscher bij voor wien het Animisme een *verbasterde religie* is. De Schrijver ziet in het Animisme terecht een „Krankheitserscheinung der Religion". „Der Animismus ist weder areligiös, noch vorreligiös, sondern irreligiös, er ist Aberglaube. Das Resultat ist das alte. Gegenüber der modernen Mythologie und Völkerpsychologie aber golt es, dies Alte von neuem hervorzuholen."

Hoewel we de bestrijding van Wundt's evolutionistische opvatting gaarne iets breeder en meer principiëel hadden gewenscht, kunnen we toch den Schrijver den lof niet onthouden, dat hij in kort bestek inderdaad veel goeds geboden heeft.

De „Anmerkungen" en literatuurlijst zijn waardevol.

T. HOEKSTRA.

BOEKAANKONDIGING.

DR J. C. DE MOOR. **De Hemel Geopend.** 38 Predikatiën over de Openbaringen van Johannes.
Kampen, J. H. KOK, 1915. In 12 afleveringen à f 0.30.

Van dit vóór eenige jaren verschenen werk wordt thans door den uitgever eene goedkoope uitgave aangeboden, welke in geen enkel opzicht van de vorige verschilt dan alleen in . . . den prijs. Formaat, papier, letter, zelfs de drukfouten zijn dezelfde.

In den 14den jaargang van dit tijdschrift, blz. 97 v. en blz. 136, werd eene recensie gegeven, en wij kunnen thans volstaan met daarnaar te verwijzen. Gaarne vereenigen we ons met de aanbeveling, daar in deze woorden geuit: „De toon is natuurlijk, de inhoud geeft stichting. Zoowel bij persoonlijk als gemeentelijk gebruik kunnen deze preeken dienen tot onderwijzing en opbouwing in het geloof." C. L.

FRANK GERICKE. **Van het Slagveld der Natiën.** Met 300 illustratiën.
's Gravenhage, D. A. DAAMEN, 1915.
In 25 afleveringen à f 0.10.

Dit werk wordt aangediend als „een boek over België in dezen tijd behelzende tal van persoonlijke herinneringen, reisbeschrijvingen, stemmingsbeelden, indrukken, opmerkingen, beschouwingen, anecdoten en verhalen over het land van België, zijne bevolking en hare levenswijs tijdens den nog woedenden oorlog". Te oordeelen naar de eerste afleveringen zegt deze wel wat lange bijtitel niets te veel. De schrijver verhaalt wat hij zelf gezien en doorleefd heeft, en zóó, dat hij u boeit en blijft boeien. Zijn werk belooft een frisch, interessant en pakkend volksboek te worden. C. L.

MARY ENTWISTLE. **Kleine Kleuters in de Zendingslanden.** Met 13 plaatjes.
's Gravenhage, Javastr. 78, Boekhandel van den Zendingsstudieraad.
Prijs f 0.40; bij 25 en meer ex. f 0.20.

Met dit bizonder fraai uitgevoerde boekje wil de Zendings-

studieraad belangstelling wekken „in het hart van het kind voor zijn broeder en zuster in de heidenlanden". Het wordt aan ouders en opvoeders aldus aangediend:

„Het is moeilijk, om kleine kinderen iets te doen verstaan van de behoefte der volkeren aan het Christendom, want wij kunnen hun hier niet vertellen van de gruwelen en wreedheden van het heidendom.

Wij kunnen slechts trachten een liefdevol medeleven met het gekleurde ras tot stand te brengen, dat in later jaren het ingewortelde vooroordeel tegen, en den afkeer voor dat ras, overwint.

Dit toch reeds is een groot doel, om den kindergeest te doordringen van de waarheid, dat *alle* volken kinderen zijn van den Hemelschen Vader. Vooral in dezen tijd is zulks van bizondere beteekenis te achten."

Deze „proeve van goede opvoedende zendingslectuur" zal er o. i. in Gereformeerde kringen niet ingaan. Hoe aantrekkelijk de schrijfster ook weet te vertellen, toch is het haar niet gelukt, haar werkje genoegzaam te doordringen van den zuurdeesem des evangelies van onzen Heere Jezus Christus. C. L.

